

9

45177

О АРНАУТИМА

у

СТАРОЈ СРБИЈИ И САНЦАКУ

од

ЈОВ. Н. ТОМИЋА

БЕОГРАД

ИЗДАВАЧ: КЊИЖАРА ГЕЦЕ КОНА.

1. КНЕЗ МИХАИЛОВА УЛИЦА 1.

1913.

ЦЕНА 1:20 ДИН.

35
P-08

О АРНАУТИМА

у

СТАРОЈ СРБИЈИ И САНЦАКУ

од

ЈОВ. Н. ТОМИЋА

БЕОГРАД

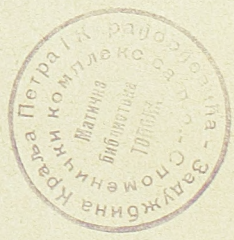
ИЗДАВАЧ: КЊИЖАРА ГЕЦЕКОНА.

1. КНЕЗ МИХАИЛОВА УЛИЦА 1.

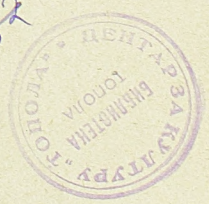
1913.

549. 711

P-U

46
 4052
 [Handwritten signature/initials]

ШТАМПАРИЈА „СВ. САВА“, КРАЉА ПЕТРА УЛИЦА БРОЈ 9.

1913.

Т. 11 741/77

ПРЕДГОВОР.

У писму објављеном у париском „Temps“ од 3 јануара ове године, Г. др. Гргур М. Јакшић згодно је представио неприродно простирање Арбанаса изван граница праве Арбаније: по Новопазарском Санцаку, по Косову Пољу, по Старој Србији и по Македонији.

То простирање Арбанаса изван граница праве Арбаније представљено је као пустоносна река, која се излива из свога корита зато што нема кога да је регулише; међутим време је дошло да се тако пустоносна врати у своје корито и претвори у мирну и плодносну. Да је врате у корито, дужност је забринутих Великих Сила, које решавају питање о границама Арбаније, и оне ће учинити то, ако Арбанији поставе праве њене међе; а да од пустоносне реке створи мирну и плодносну, дужност ће бити онога коме буде поверена управа над „аутономном“ Арбанијом.

Г. Јакшић је „пожелео“ тај успех најистакнутијем претенденту на арбанашки престо, самозваном Арбанасу, принцу Фуаду, старином из Кавале а родом из Јегипта, који је у многим својим говорима пред новинарима у Гранд Хотелу у Риму показао мало

жеље да се арбанашка пустоносна река сведе у њено право корито. Међутим, поред забринутих Великих Сила на том регулисању арбанашке пустоносне реке имају понајвише радити оне балканске државе, које ће се граничити са „аутономном“ Арбанијом, чија је будућност да буде прва аустријска колонија, помоћу које ће Велика Сила Аустрија једном ступити у ред осталих држава са колонијама, само с том разликом што друге јевропске државе стварају колоније у другим деловима света, а Аустрија је тражи у Јевропи и на истом полуострву, на коме она већ има својих земаља.

Досадашњи пустоносни карактер арбанашке реке и тежња Аустрије за „аутономном“ Арбанијом са жељом да од ње створи своју колонију стоје у вези и објашњавају се. Јер, што су се тако малобројни Арбанаси тако јако раширили остављајући за собом пустош, у извесној мери заслуга је и те Аустрије. Арбанашка пустоносна река постала је брза и необично пустоносна нарочито у последње доба свога живота, кад је ова Велика Сила изгубивши своје поседе у Западној Јевропи и сваку наду да их поврати, потражила за то компензација на Југу.

Уопште пустоносна арбанашка река није напуштала своје корито нити га је често мењала због природне јој брзине њена тока, а још мање је излазила из свога корита и на далеко плавила због велике количине воде. Она је то чинила зато што су јој нарочито отварани проломи тамо где се желело нанети што више пустоши. Та пустоносна река нити се тако јако изливала нити је тако далеко пустошила све док та њена особина није постала потребна ономе који је њом руковао за своје политичке сврхе.

Она је Турцима била потребна да помоћу ње одрже своју власт над народом који је тражио слободе; а Аустрији да њеним коритом што лакше продре у средиште Балкана. Последњи и најновији период из живота ове пустоносне реке пружа највише доказа за то. За то време несавесне руке, које су знале само давити а не изводити на светлост, отворале су јој све новије и новије проломе. Пустоносна арбанашка река дерала је кроз те проломе и све даље је плавила, и границе тог њена плавлѐња у последње време имале су послужити за границе поодавно спремане Велике Арбаније.

Ширење Арбанаса изван граница праве Арбаније није тако давнашњег порекла. У доба њена самосталног државног живота и све док је сачињавала једну покрајину у држави нарѐда на вишем ступњу него што су Арбанаси, њене су границе биле врло скромне. Те се границе арбанашкој нацији не мењају ни за прва два века турског господарства, за све време напредовања и снажења турске државе. Тек од времена кад Турцима потчињени хришћански народи, и у првом реду Срби, покушавају да дођу до слободе, Арбанаси као насеље почињу прелазити стару међу. Њих, и то нарочито Арбанасе мухамеданце, Турци употребљавају као елеменат за угушивање покрета за слободу и за ширење мухамеданства.

Ова истина мало је позната, или по готову непозната. Ми овом приликом хоћемо да је истакнемо, јер помоћу ње не само што се решава читав један низ питања из Историје српског народа, не само што правог значаја добијају многа питања и догађаји, којима се није поклањало довољно пажње и сматрани су од малог значаја, и не само што други, увек сма-

трани као значајни, добијају нове светлости — него може послужити још и за решење неких питања, која су се родила са последњим балканским ратом. Али између многих питања, која се јављају у вези са том истином о почетку јачег ширења Арбанаса изван граница праве Арбаније, има их неколика, која нас нарочито интересују. То су: улога Арбанаса у турском царству пре покрета хришћанских народа против турске власти и после тога; њихова улога при насилном ширењу мухамеданства у српском народу; како је дошло до арбанашења ранијих чисто српских крајева на граници праве Арбаније; и у каквој вези стоје мухамеданизирање и арнаућење српскога живља на том простору, као и даље од њега.

Та су нас питања интересовала као човека који се бави проучавањем прошлости и српског и суседних му народа. За њихово проучавање ми смо употребили податке првога реда и факте од несумњиве вредности, као при претресању којег било другог историјског питања. Проучавање њихово, међутим, довело нас је до неких сасвим нових резултата и погледа не само о нимало познатим него и о најистакнутијим питањима из прошлости српског народа из тако званог турског периода и до уверења да и у тако мало познатом и догађајима тако сиромашном периоду има јачег континуитета великих идеја него што се досад судило.

Али, да нам се не би могло пребацити што разматрајући горња питања узимамо у вид поглавито однос Арбанаса према Србима и према томе доносимо суд о карактеру, држању и раду првих, ми ћемо овде донети и кратку историју најстаријег арбанашког насеља у Санџаку, које није било

мухамеданско него хришћанско. Та кратка историја арбанашког насеља у Санџаку биће само допуна осталоме и из ње ће се још јасније видети да су Арбанаси мухамеданци били без националне свести, прости извршиоци жеља турске владе и најбољи помагачи у мухамеданизирању Турцима потчињених хришћана.

П Р В И Д Е О

ГЛАВНИ МОМЕНТИ МУХАМЕДАНИЗИРАЊА И АРНАУЂЕЊА
СРБА У ПРИЗРЕНУ, У МЕТОХИЈИ И НА КОСОВУ.

АРНАУТИ МУХАМЕДАНЦИ ЗАТОЧНИЦИ ТУРСКИ.

Ни положај ни улога свих Арбанаса, које ћемо звати именом Арнаути, у турском царству нису били исти. Боље посматрани положај и улога Арнаута у прошлости казују нам да је било јаке разлике између Арнаута хришћана и мухамеданаца. Па и судбина им је друкчија све до половине XIX века. То се нарочито запажа између њихових насеља изван праве Арбаније, и та је разлика јасна, кад се зна како су постала једна и друга.

Кад буде речи даље о насељу арнаутском у Санџаку, ми ћемо се више забавити положајем и улогом католичких Арнаута уопште, а на овом месту осврнућемо се летимично само на њихова насеља изван праве Арбаније, на српском терену, и од времена које нас нарочито интересује, од краја XVI века.

Арнаутских насеља хришћанске вере на српском терену у ранија времена било је у главном по градовима : у Приштини, Видину, Новом Пазару, Крушевцу, Прокупљу, Нишу и Ђипровцу.¹ То су били

¹ Euseb. Fermendžin, Acta Bulgariae potissimum ecclesiastica (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XXIII, 339).

ситни трговци и занатлије, који су се досељавали у градове, у којима је већ било католичких насеобина дубровачких. А било је и по које овде и онде растурено насеље изван градова, које је тамо допрло било што је хтело да избегне насиља од својих саплеменика мухамеданске вере, било што су га Турци расељавали из политичких побуда. У свима тим насељима Арнаути хришћанске вере представљали су потчињени живаљ, као и други хришћани у турској царевини. Били су бесправни као и други хришћани, и излагани су насиљима од стране мухамеданаца као и сваки други њихов једноверац. Арнаути као нација нису имали повлађени положај. Зато у моментима борбе турске царевине са хришћанским државама Арнаути хришћани имају симпатија према хришћанској ствари, као хришћани; кад год им се укаже прилика, они пристају уз хришћане и с њима се заједнички боре против мухамеданаца.¹

Друкчији су положај и улога Арнаута мухамеданаца; друкчији је и карактер њихових насеља на српском терену од самог почетка силажења са терена праве Арбаније. Никад њихова насеља нису насилно извођена од стране Турака. Напротив Арнаути мухамеданци јесу повлађивани елеменат. Они су увек

¹ Једно насеље Арнаута католика било је негде под Балканом у Бугарској. За време рата Аустрије с Турском 1596 год., кад је на страни прве био и влашки војв да, ти су се Арнаути дигли на оружје, потражили су помоћи од војводе и да их прими у своју земљу. Војвода влашки послао им је помоћи и примио их је у своју земљу. Ови су тамо образовали чете и заједно са четама хајдучким, у којима је било највише Срба, прешли су Дунав, нападали су на Турке и 1596 год. напали су и спалили Ћипровац (*Documente privitoare la Istoria Românilor*. vol. XII, 37 и 277 у напом.).

били добри заточници и од како, као такви, ступају на историјску позорницу, према хрићанима у Турској били су најсвирепији. Такви су били према свима хрићанима, па и према својим саплеменицима хрићанске вере.

Али Арнаути мухамеданци нису такви од самог почетка турске власти у Арбанији. Све док Турска јача, све док она своје изабране трупе саставља одабирајући хрићански подмладак, Арнаути и у турској војсци и иначе не истичу се ничим. Али кад Турска почиње слабити и војнички и финансијски и територијално, и кад хрићани под турском влашћу, којима су на челу Срби, почињу дизати главу и покушавати да се ослободе претешког јарма, Арнаути мухамеданци јесу ти којима се турска власт обраћа и њима служи за што јаче угнетавање раје. Од тога времена од свих народности у својим јевропским покрајинама Турска је имала највише користи од Арнаута мухамеданаца. Зато им је повлађивала. Отуда и кад видимо њихова насеља на терену даље од праве Арбаније, у њима се могу гледати или ранији Арнаути католичке вероисповести, који су подлегли сили и обести па су примили мухамеданство, или насељавање Арнаута мухамеданаца са смером: да насиљем, ватром и ножем угуше сваки покушај покрета код раје, да сузбију сваку симпатију код раје према хрићанским државама што ратују с Турском, и да шире мухамеданство.

Арнаути мухамеданци били су стални представници нереди и безвлашћа. За такве су их знали и хрићани и Турци. И у историји и у народној традицији, и у прошлости и у садашњости за хрићанско становништво у Македонији, у Старој Србији

и у Санџаку реч Арнаутин била је синоним за насилника и пљачкаша. Они су били такви и у доба мира и за време рата.

У доба мира они су били хајдуци, пљачкаши и паликуће по мирним крајевима.¹ Некадашњи трговачки путови, који су водили кроз њихове крајеве, постали су непроходни не само за трговачке караване него и за појединце.² Несигурности веће него што је тамо била није се могло замислити. Путови су постали неупотребљиви, и ако је неко морао пролазити туда, требало је да плати Арнаутима да му даду заштите. Као пљачкаши, у доба мира, они су силазећи са пла-

¹ Још у XVI веку Арнаути као пљачкаши продиру до Качаника и ту у кланцу праве заседе, у којима дочекују караване и обичне путнике, пљачкају их и убијају, не у знак протеста против турске власти него ради саме пљачке. 1573 год. на неколико дана пред пролазак Дифрен Канаја, француског посланика на Порту. Арнаути су ту, у Качанику, били убили петорицу кадија и сву њихову пратњу. Због тога је посланство морало проћи кроз кланац с оружјем у руци (M. H. Hauser, *Le voyage du Levant de Philippe du Fresne—Canaue*, Paris 1897, стр. 33 и 223).

² Путови кроз Арбанију којима је некада, за време старе српске државе, ишла трговина са Јадранског Мора били су готово засечени и трговачке станице уништене. Нарочито пут који је водио са ушћа Бојане и са Дрима преко Скадра у Призрен и на Косово поље (B. Konst. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag 1879, 62—68), у колико је водио преко арнаутског насеља, био је неупотребљив, прво као пут који није одржаван, а потом што је био несигуран. Анонимни описивач путовања млетачког посланика Јакова Соранца 1575 год. вели: „...camminammo per istrada pessima di montagna e pericolosa per i dirupi“ и због несигурности са посланством је, поред редовне пратње, било узето још 300 наоружаних људи (*Diario del*

нина, мамљени пленом, прво нападали пастирска насеља и отимали им стоку. Потом су се поступно спуштали у долине потискујући пред собом и земљорадничко становништво, које је напуштало огњиште и селило се некамо, или је, да би сачувало свој посед и стекло заштите коју имају Арнаути мухамеданци, морало примити њихову веру, с временом навикавало се на њихов начин живота и рада, удруживало се с њима у походима против трећег, наставши да је пљачкашки рад лакши од тешког земљорадничког живота.

Силазећи са планина Арнаути су у својим пљачкашким походима продирали далеко у Санџак, у Стару Србију и у Маћедонију. Против њих и таквог њихова рада борили су се сви којима је било стало до реда у мирно доба. По који пут старешине појединих крајева морале су предузимати изванредне и чудновате мере. Томе су прибегавале и старешине Арнаути мухамеданци. Приштински паша Малик, Арнаутин мухамеданац, морао је наредити да се запале читаве шуме код Милешева, на путу из Пријепоља у Нови Пазар, да би одузео маха својим једноверним Арнаутима да могу пљачкати.¹ То исто у то исто

viaggio da Venezia a Constantinopoli fatto da M. Jacopo Soranzo ambasciatore. al sultan Murad III... Venezia 1856, стр. 38). Боље не каже о њему ни барски надбискуп Марин Бици, који је туда прошао 1610 год. (*Starine Jugoslavenske Akademije*, XX, 116—117.). Тако пише о њему и Ами Буе у XIX веку (*Ami Boué, Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe, Vienne 1854, стр. 195).*

¹ Fr. Ch. N. L. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, Paris 1820—1822, vol. II, chap. LXII.

време урадио је други Арнаутин, гњилански паша Бећир, на путу из Приштине у Гњилан.¹

Још је жешћи пљачкашки рад Арнаута мухамеданаца био у доба ратова Турске са хришћанским државама и покрета српског народа против турске власти. Док у првом случају Арнаути католици пристају уз хришћане, Арнаути мухамеданци присталице су турске власти. Њихови одреди били су пљачкашки, који су пленили и палили непријатељска поља, села и паланке. Српски народ осетио је то врло добро. Нарочито су настрадале његове светиње. У доба таквог једног рата помухамедањени Арнаутин, велики везир Синан-паша,² наредио је, а његови једноверни саплеменици 1594 год. отишли су у Милешево, узели отуда тело Св. Саве, донели су га на Врачар код Београда и ту спалили.³ У другом рату онакажавали су тела српских светитеља.⁴ Приликом трећег рата, 1690 год., арнаутске пљачкашке хорде опустошиле су Дечане, пећску патријархију и Милешево, и порушиле Сопоћане и Ђурђево Стубове и толике друге српске богомоље, које више никад нису обнављане.⁵ А за четвртог рата, 1791 год., скадарски паша са Арнаутима пљачкашима попалио је једанаест црква и манастира само уједном делу Западне Србије.⁶

¹ Ibidem.

² О пореклу Синанову в. Documente privitoare la Istoria Românilor, vol. XII, стр. 94, нап. 1.

³ Гласник Срп. Ученог Друштва, LIII, 114.

⁴ Љуб. Стојановић, Ор. cit., I, 374 (бр. 1501).

⁵ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи (Издање Срп. Краљ Академије), књ. I, стр. 448, 450, 453 (бр. 1907, 1917, 1918, 1935).

⁶ Ibid., II, 291—292 (бр. 3650).

Приликом сваког таквог рата Срби су, у крајевима граничним са Арнаутима и даље, поднели много мука од Арнаута мухамеданаца. Хришћанске државе, кад би заратиле с Турском, гледале су да придобију за се њој потчињене хришћане. У већем броју случајева оне су успевале не само код хришћанског становништва на периферији турске царевине него и по унутрашњости. Турци пак, кад би у крајевима даље од периферије осетили да има не само покрета у корист хришћанских држава него и само симпатије, прибегавали су насиљу: што већа насиља и што јаче насилно турчење хришћанског становништва давало је тада најбољих резултата за Турке. Ако то није било довољно, насељавани су тамо Арнаути мухамеданци, који су довршивали започети посао, дотуцавајући и иначе утучену рају. Је ли пак непријатељ продро дубље на турску територију, па су том приликом пристали уза њ хришћани, поданици султанови — као што су то редовно чинили Срби — пошто су се ти ратови завршивали неповољно за побуњене крајеве, хришћанско становништво или се повлачило отуда са хришћанском војском на територију њена господара, или је, оставши на свом огњишту, било излагано свакојаком насиљу, од којег су се хришћани спасавали једино примајући мухамеданство. У првом случају, ако су крајеви блиски арнаутским, Арнаути мухамеданци заузимају су напуштене земље, плодније од својих; а за оба случаја мухамеданизирања хришћанског становништва у српској земљи, турске власти користиле су се Арнаутима мухамеданцима, који нису били ревносни извршиоци наређења и жеља представника турске власти и пљачкаши за свој рачун

само према Србима него и према својим саплеменцима католичке вере.

Такви догађаји и насиља, која су настајала после неуспешних ратова, имали су за последицу најјаче мухамеданизирање Срба православних и католика. У тим приликама најзгодније је примењиван један систем поступног мухамеданизирања хришћана, чији почетак датира из почетка XVI века. Тај систем био је примењен и на Србе. Зато ћемо се ми овде осврнути на неколика таква догађаја из прошлости српскога народа. Они се тичу нарочито југо-западних српских крајева, граничних са правом Арбанијом. После свакога од њих преко мухамеданства отварају се врата Арнаутима мухамеданцима, који, и ако бројно мали, поарнаућују једном мухамеданизирано српско хришћанско насеље. Сваки од тих догађаја представља по једну етапу у тим двама процесима. И ти догађаји нису значајни само за проучавање питања мухамеданизирања и арнаућења српског живља на граници праве Арбаније него и по томе што долазе у ред најкрупнијих догађаја из прошлости српског народа XVII и XVIII века.

Ми ћемо их изложити хронолошким редом, јер је то не само најзгоднији него и најтачнији начин, да се представи развој тих питања, и одмах са првим од њих показаћемо горе споменути систем мухамеданизирања, који је примењиван и тада и касније.

II

МУХАМЕДАНИЗИРАЊЕ КАТОЛИЧКИХ СРБА НА КОСОВУ, У МЕТОХИЈИ И У ПРИЗРЕНУ.

Год. 1631—1634 био је сукоб Турске с Пољском. На десет година пре тога Пољска, католичка држава, однела је сјајних победа над Турцима. Слава од тих њених победа разнела се и међу хришћане на Балканском полуострву и нашла је одјека у највећем епу из српско-хрватске књижевности, у Гундулићеву Осману. Словенски живаљ на Балканском полуострву интересовао се за те победе и имао је симпатије за Пољаке, од којих се тада много очекивало за спас хришћана. Да ли су на томе радили нарочити мисионери код Турцима потчињених хришћана или су славу пољског оружја разнели Дубровчани по католичким крајевима на западној и по њиховим колонијама на источној страни Балканског полуострва и тим појачали симпатију потиштеног народа према непријатељу Турске — не зна се. Али ће бити да је једно од тог двога, и ово друго вероватније је.

Главно је: да је код хришћана било симпатије према Пољској. Али се Турцима није допадала симпатија потчињене раје према једном њихову непријатељу. Зато су узели на нишан оне код којих је

било највише симпатије према католичкој Пољској. Узели су на нишан католике. У Бугарској и у католичким колонијама по Србији Турци су их стали мучити говорећи им: „Ви сте исте вере с Пољацима и молите Бога да им помогне“.¹ Један врло озбиљан писац каже да ту није било само симпатије него и покушаја да се збаци турски јарам и да су рад на томе водили католици у ћипровачком крају, да су се око 1630 год. обраћали ћесару Фердинанду II и пољском краљу Жигмунду III, али да се није имало успеха због тридесетогодишњег рата.² А то може бити врло вероватно, јер ћемо видети даље да је у то доба заиста рађено на покрету Турцима потчињених хришћана.³ И било само оно прво или и ово друго, тек су Турци навалили с великим насиљем против католика, и као последица тога јавља се мухамеданизирање Срба католика у тим крајевима.⁴

Тако се поступило и према католицима у западним и у југо-западним крајевима српским, где је било и непосредног рада католичких мисионара и туђих политичких агената. То су Турци дознали, зато је у призренској нахији и у Метохији настало такво насиље, да су читава села мухамеданизирана.⁵ То није мимоишло ни Босну и католике у њој.⁶

¹ Euseb. Fermendžin, Acta Bulgarięe ecclesiastica. (Monum, spect. hist. Slav. Merid, vol. XVIII), 38.

² Конст. Иречекъ, Историја Болгаръ (Одеса 1878), стр. 607.

³ В. у следећем одељку.

⁴ Податке в. у следећем одељку.

⁵ Податке в. даље у овом одељку.

⁶ Fermendžin, Acta Bosnae potissimum ecclesiastica, 105, 411, 422—424, 430.

Том приликом примењен је начин мухамеданизирања, о коме је горе речено да је примењиван и касније.

Добар познавалац скорашње прошлости српског становништва у Призрену и његовој околини, дугогодишњи руски консуо у Призрену, И. С. Јастребов на више места у својим списима наводи примере да нису одмах мухамеданизиране целе српске породице, него су само људи примали мухамеданство, а жене и деца и даље су остајали у хришћанству.¹ Често су жене целог живота остајале у хришћанству, док су им мужеви били мухамеданци. Г. Ј. Цвијић у свом доле наведеном делу наводи један врло карактеристичан пример, говорећи о мухамеданизирању Горе у призренском округу: „Петар Костић, секретар српске митрополије у Призрену, је родом Горанин, и он још памти своју бабу, која је долазила у Призрен цркви и својим сродницима хришћанима, док су јој муж и деца били потурчени“.²

Ово мухамеданизирање само људи, а не жена и деце који су остајали у хришћанству, карактеристичан је појав и у вези је с великим насиљима и наметима на хришћане од стране Турака. Порезе и намете у Турској плаћали су само немухамеданци, и то људи и одрасла мушка деца, обично после дванаесте, ређе после четрнаесте и шеснаесте го-

¹ И. С. Јастребовъ, Стара Сербія и Албанія, путевыя записки (Споменик Срп. Краљ. Акад. XLI) 19, 96. Упор и 58

² Основе за географију и геологију Ст. Србије и Македоније (Издање Срп. Краљ. Академије, стр. 1098.

дине.¹ Женска глава била је слободна од њега. Зато кад би наступила тешка времена за хришћане у Турској, кад би Турци навалили на њих насиљем и наметима, или се морало бежати камо на другу страну или се примало мухамеданство, с којим је престајало гоњење. Кад се пак мухамеданство морало примити на силу, да се тим избегну насиља и намети, примао га је само човек и одрасли дечак, а жене и остала деца остајали су и даље хришћани.

¹ Какви су били редовни порези и намети на хришћане у српским земљама казује католички бискуп у Босни Фрањо ди Стефани у извештају о хришћанима у Босни из 1600 год. Тада су хришћани плаћали: редовни годишњи харач од 5 дуката на сваку мушку главу преко пет година по 2 дуката харача *ch'esim* на сваку главу; харача главнине по пола дуката; на сваки комад ситне стоке по 1 динар харач *ђавасију*, а то је такса за попис имања кад умре домаћин или домаћица удова, којом је приликом власт узимала половину свега покретног и непокретног, и ако деца не би имала ближег сродника за стараоце су постављани мухамеданци; и мртварину, а то је намет од 400 талира на све хришћане у близини места где се деси какво убиство. Сем тога био је заведен као ратни намет *boпаш*: кабао жита, кабао јечма, кабао зоби, један ован, три оке меда и три масла и по дукат на сваку кућу, и то је наплаћивано два пута у години. Уз то је још наплаћивана седмина или осмна од свега воћа, од поља, млинова и осталих прихода. А да, као хришћани, не би ишли у пљачкашке чете против хришћана, плаћали су Турцима испод руке откуп од 15, 20 ивише дуката (Гласник Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини за годину 1909, 73, 74).

То је било у редовним приликама, а већ може се замислити како је било, кад су намети повећавани с нарочитим смером (B. Barozzi—Berchet, *Le relazioni degli stati europei lette al Senato dagli ambasciatori veneti nel secolo XVII — Turchia* (Venezia 1871), I, 121).

На тај се начин, ма и привремено, хришћанска кућа спасавала беде.

Најтежи намет хришћанима био је данак у крви, у живој деци одвођеној у Цариград, од које су стварани јаничари. Да родитељи хришћани спасу своје дете, употребљавали су разна средства. Најобичније је било откуп, кад су се могли подмитити харачари. Али то се није могло сваки пут, и тада је прибежавано женидби мушкараца још у дванаестој години и плаћању харача за ожењену мушку главу.¹ Тим се на једној страни добијало што је дете задржавано у кући, али се на другој губило, што су на кућу повећани порези и намети. Ну некад ни то није помагало. Зато се прибегавало крајњим средствима: сакаћењу деце или родитељ прима мухамеданство са одраслијом мушком децом и тада не даје децу у јаничаре.²

Обичај пак да се хришћанске породице спасавају насиља и намета на тај начин што мухамеданство прима само домаћин куће потиче из времена Селима II. Овај је, да би повећао број мухамеданаца у турској царевини и тим створио што више Турака, ударио нарочити тешки намет на хришћане, с обећањем: да ће ослободити сваку хришћанску кућу, у којој један мушкарац прими мухамеданство. То је имало дејства, јер је у многим српским кућама по један мушкарац примио мухамеданство и

¹ О тој врсти данка в. опширније у нашој расправици Данак у крви (Београд 1898). — Упор. Гласн. Зем. Музеја за 1909, стр. 74

² Itinerario di Marc' Antonio Pigafetta, genti' huomo vicentino (штампан у Starinama XXII) стр. 125.

створио квасац за даље мухамедазирање.¹ Познати путник из прве половине XVI в. Бенедето Рамберти наводи да је са посланством у Пријепољу преноћио у једној таквој српској кући, у којој је била домаћица са седам синова, од којих је најстарији, из наведене побуде, примио мухамеданство.²

Тако се радило у XVI веку. После тога бива мухамеданизирање мушкараца, да се спасу уопште свих харача и намета. И то се мухамеданизирање не врши само по појединим породицама него читава села и жупе прелазе у мухамеданство, али опет само мушкарци који су обавезни плаћати харач. За ово имамо доказа у подацима о Србима католичке вере са првог и другог појаса према правој Арбанији, на којима у XVIII веку влада арнаутска обест, а у XIX веку преовлађују Арнаути мухамеданци инад Србима православне вере. Ти су подаци из год. 1650—1651 и 1671, тичу се догађаја из 1632—1640, а потичу од лица којима ес мора веровати. И они из 1650—1651 и други из 1671 говоре о истом предмету и једни друге допуњују.

Ти се подаци тичу српског становништва католичке вероисповести на Косову пољу, у околини Призрена и у околини Ђаковице. Ми истичемо нарочито ове последње, који се односе на становништво на левој и на десној обали Белог Дрима, тамо где сада заинтересовани за што шире границе „ау-

¹ *Tre libri delle cose de Turchi* (Venezia 1542), 125 v. — О таквом мухамеданизирању Бугара у доба Селима II в. у *История во кратцѣ о болгарскомъ народѣ словенскомъ*, сочинися и списася въ лѣто 1792 Спиридономъ Геросхимонахомъ (Средно за штампу В. Н. Златарски, Софија 1900) 104.

² *Tre libri delle cose de Turchi*, 125 v.

тономне“ Арбаније споре старину српског насеља, које се крије под арнаутским кечем.

Гргур Масареки, католички мисионер у Призрену и у његовој околини, пише у свом извештају из 1651 год.: да је у селу Суха Река, на левој обали Белог Дрима, раније било 150 хришћанских душа, док је он нашао само 36 или 37 жена хришћанака, јер су људи сви били прешли у мухамеданство; у селу Мамуши нашао је само две хришћанке, од којих је једној муж био мухамеданац; у селу Оштрозубу било је раније 200 хришћанских кућа, у којима је он нашао жене хришћанке и људе већ помухамедањене; у селу Ландовици нашао је све помухамедањено сем четири куће Арнаута католика, који су се доселили из арбанашких планина; а у селу Valescia нашао је само две куће католичке, у једној од којих су били само хришћани, и у другој људи мухамеданци а женска чељад хришћанске вере.¹ Врло многи говорили су Масарекију да су непрестано душој одани хришћанству и да су променили веру зато што нису могли плаћати намете Турцима, и молили су да их кришом исповеди и причести.² Масареки прича о њима да, кад би се женили, нису хтели узимати мухамеданку него хришћанку, говорећи да неће да им се у кући угаси име хришћанско.³ И док су они примали мухамеданство, остављали су своје жене у старој вери и

¹ Starine XXV, 175 Рукопис је у В тиканском архиву).

² Ibidem

³ „...quelli Turchi, li quali hanno rinegato la santa fede non vogliono pigliare per moglie la turca ma la christiana, dicendo che non si morsi affatto in casa mia il nome di Christiano...“ (Starine XXV, 175).

тек пред смрт тражили су од њих да пређу у нову.¹ Мајке пак гајиле су своју децу у хришћанској вери, и нарочито женску. А мушка деца, из истог разлога из кога су им оцеви примали мухамеданску веру, прелазили су у њу, кад би томе дошло време. На тај начин мајке су одржавале верску и националну традицију и, одане хришћанској вери, оне су Масарекију доносиле децу на крштавање. Он им је чинио по вољи, и ако не редовно, пошто се то противило прописима католичке вере, и био је гоњен што није пристајао да крштава децу, чији је отац био мухамеданац.²

У прилог истини: да је становништво у том крају, као и у Призрену било хришћанско, Масареки наводи један интересантан факат. У Призрену су били јако поштовани Св. Ана и Св. Пантелија, који су некад имали црква, али су у то доба постојале само рушевине, у чијим је зидовима намештена икона. Кад дође дан Св. Ане, на месту њене задужбине окупљали су се Срби све три вере — мухамеданци, католици и православни — и том приликом мухамеданци би доносили свитце начињене од жутога воска и њима би опасали место, на коме је некад била црква Св. Ане, а као поклон остављали би стари излизан новац.³ Масареки, не знајући за суштину и старину овог религиозног обичаја, љутио се на дародавце. Још више се љутио што му то није представљало никакав приход. За нас, међутим, ово остављање старог излизаног новца од нарочитог је инте-

¹ Ibidem

² Ibid., 176

³ Ibid., 177.

реса као старина, коју је сачувало становништво хришћанско и чувало је чак и после примљеног мухамеданства.

Двадесет година доцније Стеван Гаспари био је католички визитатор цркава у скопској и призренској дијецези. Он је обишао Србију — према ондашњем ужем схваћању — у којој су била главна места: Призрен, Скопље, скопска Црна Гора, Ново Брдо, Приштина и Ђаковица, па је обишао и села у ђаковичкој нахији на обема странама Белога Дрима, у којима је пре двадесет година био Масареки. Он је нашао у Сухој Реци 20 жена католичке вере; у Речанима 8 душа католичких; у Папазима 4 куће католичке са 30 душа; у Ландовици 6 кућа са 45 душа; у Зачисти 1 кућу са 6 душа. За остале вели да су мухамеданци, који су пре двадесет и осам година оставили хришћанство, да би избегли тешке намете.¹

Још је интересатнији извештај фра Бернардина, католичког пароха у скопској Црној Гори. Овај наводи сва главнија места и број католичких душа у њима, али су најинтересантнији наводи о Трепчи под Копаоником, о Ђаковици и о неким селима у ђаковичкој околини. Од приличног броја католика у Трепчи, услед тешких намета турских пре 30 година, један је део отишао одатле, други се део мухамеданизирао, а остало је свега 10 кућа са 70 католичких душа.² За Ђаковицу вели да је 35 год. пре тога имала 80 кућа са 600 католичких душа, а

¹ Starine XXV, 196 (Рукопис у књиžници Југославенске Академије у Загребу).

² Ibid., 198, 199.

он је нашао само 1 кућу са 6 душа католичких; све остало прешло је у мухамеданство да избегне намете.¹ Од тога интересантнија су неколика села из околине Ђаковице, у којима је нашао тек по којег човека а доста жена у католичкој вери. У селу Летањи нашао је 250 душа женског рода у католичкој вери, а људи врло мало, јер су се остали мухамеданизирали пре 26 година; у Шиђиту (Segeci) нашао је само 14 жена католичке вере и ниједног човека, јер су се мухамеданизирали пре 20 година; а у жупи Насари (Nassi и Nassari), у којој је пре 28 година било много католика, нашао је 300 жена и врло мало људи католичке вере.² Узрок напуштању католичке вере и прелазу у мухамеданство свуда је био један исти: да се спасу од турских насиља и великих намета.

Сви ови подаци интересантан су прилог за потврду система мухамеданизирања хришћанских народа у турској царевини, система заснованог још у доба Селима II; али су за нас, у овој прилици, још интересантнији из разлога што су ови хришћани, ови католици у ђаковичкој нахији, били Срби. Да су они били Срби, не може бити никакве сумње поред онако јасних речи Масарекијевих да су Арнаути само оне четири куће католичке досељене у Ландовицу. Да је ту реч о Србима види се и по томе што Масареки и Призрен и ђаковички крај двоји од Арбаније, у којој владају друкчији обичаји него у тим српским крајевима.³ То се још потпуније види

¹ Ibid., 199.

² Ibidem.

³ Ibid., 176.

по ограничавању Србије и набрајању главних места у њој у ивештају католичког визитатора Стевана Гаспарија.¹ А још најбоље види се по томе што су у свима католичким црквама те Србије при бого-служењу употребљаване служабне књиге штампане у Риму на српском (илирском) језику.²

Начин мухамеданизирања српског становништва католичке вероисповести примењен је и на православне. Податак који смо навели из Рамбертијева путописа из прве половине XVI в. казује да је таквог мухамеданизирање било још тада; кад буде даље речи о првом арнаутском насељу у Санџаку, видећемо да је таквог мухамеданизирања било и у половини XIX века; а подаци што су их пружили Јастребов и Цвијић тврде да је тај начин мухамеданизирања, као систем, трајао до у другу половину XIX века. У доба пак о коме је овде реч — прва половина XVII века — тај систем мухамеданизирања примењен је на православне због догађаја из треће и четврте десетине XVII века, у који су били уплетени и католици и православни, а још више због догађаја из 1651 год., о коме ће бити речи у следећој глави. Тај догађај изазвао је репресалије од стране Турака према православном свештенству и њиховим следбеницима. Да се спасу насиља, свештеници су бежали, а њихови следбеници прибегавали су најблажој форми мухамеданизирања.

И овде су, дакле, људи били први који су примали мухамеданство. Женска чељад остајала је да чува и верску и националну традицију. Она је пред-

¹ Ibidem.

² Ibid., 197 и на више других места.

стављала конзервативнији елеменат него људи. Она је спорије примала и арнаутски језик.¹ У прилогу овоме да наведемо два, већ позната, интересантна факта. У срецкој жупи призренске нахије, коју је захватило мухамеданизирање чисто српског становништва православне вероисповести, постоји село Драјчиће, у коме има мухамеданаца, који су све до српско-турског рата 1876 год. славили Св. Јована; они су чак присуствовали православном богослужењу, само се нису крстили као православни.² Одржавање овог обичаја из раније вере има се приписати у првом реду утицају жене, која више мисли на религијске обичаје и потпуније их одржава. У том селу 1900 год. забележена је најстарија народна песма о одласку Св. Саве у калуђере, врло стара по својим елементима о најстаријем историјском догађају из прошлости Срба православне вере, сачуваном у народној традицији.³

---

¹ И. С. Ястребовъ, *Op. cit.*, стр. 58.

² *Ibid.*, 77.

³ В. нашу расправу О српским народним песмама о одласку Св. Саве у калуђере (*У Гласу Срп. Краљ. Академије LXXXIV*, 157—218; песма је на страни 209—211).

III

МУХАМЕДАНИЗИРАЊЕ ПРАВОСЛАВНИХ СРБА ПОСЛЕ НЕУСПЕЛИХ ПОКУШАЈА ПОКРЕТА 1630—1656 ГОД.

Двадесет година касније дошао је ред на православне.

И ако је рад на покрету Срба и других хришћана на Балканском полуострву против Турака малксао после смрти пећског патријарха Јована 1614 год., он није престао.¹ На томе се радило и даље. Остало је људи који су дотле радили и ови су и даље обилазили српске крајеве и трчали по Јевропи тражећи ко ће предузети поход против Турака. Међу

¹ В. у нашој књизи Пећки патријарах Јован и покрет хришћана на Балканском полуострву 1592—1614 (Земун 1903), стр. 140—142. — Упор. Гласник Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини за 1909, стр. 35^о, нап. 15. Тврђење у тој напмени није тачно у колико се тиче Јованова последника Пајсија. Зато на том документу и нема Пајсијева имена. Цео пак докуменат јесте мистификација слична оној са записником српских главара у Кучима 1614 год. (В. у нашем спису Састанак и договор српских главара у Кучима 1614 год. — Београд 1901, стр. 7, 8 и 9 даље).

тим личностима налази се добро познати нам са друге стране¹ авантурист Фран Бртучевић, који се 1625 год. обраћа шпанском краљу Филипу IV са меморијалом о могућности похода против Турске, а потом и другима.² Још више се истиче од њега већи авантурист, познат под именом султан Јахија. Овај је и пре тога бивао на Балкану, крстарио је по српским и бугарским крајевима, састајао се са достојанственицима српске православне цркве, са народним главарима и са хајдуцима.³ У ово пак доба он још јаче развија свој рад и у њ уплиће многа лица. Међу радницима на том питању јављају се и други, понајвише свештена лица католичке цркве. Ту је познати Иван Томко Мрнавић, који на једној страни спрема и издаје дело о свецима пореклом са Балкана, међу којима су Стеван Немања и Св. Сава⁴ а на другој пише меморијале о предузећу хришћанском против Турака;⁵ ту је и Атанасије Гргичевић, који крстари

¹ О њему је било доста речи у нашој књизи Град Клис у 1596 год. (Издање Срп. Краљ. Акад.).

² Fr. Mareš, *Aufstandsversuche der christlichen Völker in der Türkei in den Jahren 1625—1646* (Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung, Bd. III, 248).

³ Vittorio Catualdi, *Sultan Jahja od altrimenti Alessandro conte di Montenegro. nuovi contributi alla Questione Orientale* (Trieste 1889), стр. 96—102, 108—115, 119, 248 9.

⁴ *Regiae sanctitatis illyricanae foecunditas a Ioanne Tomco Marnavito Bosnense edita*, Romae 1630.

⁵ Гласник Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини за год. 1909, 354—371.

по Славонији и по Босни¹; ту је Рафаило Леваковић, познати радник на унији православних са Римом² и пратилац султана Јахије.³ Ту су и толики други католички мисионери, који раде као агенти на покрету хришћана на Балканском полуострву, али уједно и на унијаћењу православних.

Радећи на једном и на другом питању они долазе у везу са српским православним достојанственицима. Патријарах Пајсије, који је дошао на пећску столицу после трагичне смрти патријарха Јована, није се уплећао у те ствари.⁴ Зато је придобијен цетињски владика Мардарије. Овај пристаје на везе с Римом, ради на приближавању папи⁵ и спрема терен за Пајсијева последника Гаврила. Гаврил је управо и био изабран радом Макаријевим на синодалном збору у манастиру Морачком, у Макаријевој дијецези. И чим је изабран нови патријарах, настављени су раније започети преговори с Римом.⁶

Овај рад српских православних достојанственика, који је носио карактер верски, имао је и политичких смерова против Турске. Он је био опасан по Турску, која је тада била у рату с Млетачком републиком, којој се хтело помоћи покретом срп-

¹ Извештај с његова путовања по тим крајевима из 1626 год. објављен је у *Starinama* XXI, стр. 116—149.

² *Starine* XX, 22—32; *Fermendžin, Acta Bosnae etc.* 464.

³ *Catualdi, Op. cit.*, 3—6. 194 и даље.

⁴ *Ibid.*, 98, 99.

⁵ *Starine* XXV, 167—169. Упор. *Pietro Balan, Delle relazioni fra la Chiesa Cattolicae gli Slavi della Bulgaria, Serbia, Erzegovina* (Roma, 1880), 210—214.

⁶ *Starine* XXV, 169—170.

ског народа и католичке и православне вероисповести.¹ И Турци су сазнали за то стварање веза српских православних достојанственика с Римом. 1651 год. био је збор православних достојанственика у Будимљу, на коме се већало о начину како да се приступи папи и изабран је Пајсије, епископ Будимља и Арбаније, за посланика који ће отићи у Рим и преговарати с папом. Али то Турцима открије један Пајсијев калуђер, те Турци ухвате Пајсија и живог га одеру.²

Чим се ово десило, патријарах Гаврил повукао се, а папски изасланик, који је био у Будимљу на збору, побегао је у Котор.³ Турци пак одмах навале на православне са наметима и насиљем. За православне наступили су врло тешки дани. Намети су били дотле необични и насиља турске војске, састављене од свакојег рода, неподносна. Нарочито су Турци искалили свој гнев на свештенству и на манастирима будимљанске дијецезе, која је захватала и Арбанију са тамошњим православним Србима. Манастири су морали плаћати дотле никад недаване намете⁴; војска Али-паше Ченгића, спремана против Млечића, начинила је пустош по тамошњим крајевима⁵; а кад је султан Мехмед дошао у Призрен, наређено је да се харач кафтан-акче наплати два пута већи него што је дотле био.⁶ У исто време будим-

¹ Fermendžin, Op. cit, 464.

² Starine XXV, 186.

³ Ibidem.

⁴ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. I, стр. 369, (бр. 1467).

⁵ Ibidem.

⁶ Ibid., стр. 370, (бр. 1478.)

љанска епископска столица остављена је празна, а свештеници су разјурени тако да је хиљадама православнодушних душа у тој дијецези остало без духовних пастира, те су умирали непојани.¹ За православно свет тога краја то су била права „невољна времена“,² у којима је хришћански народ, да се спасе од намета и насиља, прибегавао мухамеданизирању.

Православни пљачкани, гоњени и мучени од Турака на једној страни због симпатија према Млетачкој републици,³ а на другој због веза њихових црквених достојанственика с Римом, остављали су своје домове и села и бежали су у друге крајеве.⁴ Ко то није учинио, а није могао да плати намете, зна се већ шта је радио. И те су прилике биле све теже, јер су Турци били све свирепији, нарочито према свештенству. Изгледа да су Турци најурили цетињског епископа Мардарија, о коме се нема никаква трага после 1651 год. Али они нису трпели ни његова последника Висариона, који је, побегавши с Цетиња, нашао склоништа у Махинама.⁵ Па и патријарх Гаврил морао је напустити своју столицу

¹ „...il medesimo Turco non voglio piu ricevere arcivescovo di Albania et sono numerosissimi popoli, li quali non hanno pastore, morono senza li sacramenti, et tutti questi sono del rito schismatico.“ (У извештају мисионера Павла Демског, Рутена, из 1654 год. у *Starina* а XXV, 186).

² Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ I, 370 бр. 1478).

³ *Ibid*, 362 (бр. 1436).

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Starine*, XXV, 192.

у Пећи и отићи у туђу земљу 1653 год.¹ Али уместо спокојства он је у туђини наишао на нове невоље па се вратио у Србију. Кад је пак дошао овамо, нашао је своју столицу заузету. Тамо је био патријарх Максим, а њега Турци ухвате, одведу у Цариград и одатле у Брусу, где је био мучен и најзад обешен у октобру 1659 год.²

Смрт патријарха Гаврила, као и патријарха Јована пре тога, јесте резултат тадашњих прилика. И један и други платили су смрћу рад са странцима против турске царевице. Има извора који кажу да је патријарх Гаврил прошао тако рђаво што је био облаган од својих.³ Тим се мисли на његова последника патријарха Максима, који је дошао да блажи прилике као и Пајсије после Јована, те је морао држати с Турцима. По другима он је настрадао што се на њ сумњало да је ишао у Русију, да код московског цара ради за рат против Турске.⁴ Он је, несумњиво, побегао испред опасности, и није отишао у туђину ради уобичајеног скупљања милостије него из политичких побуда. Споредна је ствар да ли је он ишао баш да мири завађене господаре Влашке и Молдавске, као што то каже један извор;⁵ или да

¹ Ibidem. — Упор. Ил. Руварца О пећским патријарсима од Макарија до Арсенија III (Задар, 1888), 67—76; Глас Срп. Краљ. Акад. LVIII, 236—254 и 263—270; Starine XXV, 187.

² У делима наведеним у претходној напомени.

³ Гласник Срп. Уч. Друштва VI, 44; XXIII, 248; Летопис Матице Српске св. II за год. 1831, стр. 16. Ил. Руварац, О пећским патријарсима, 69.

⁴ Гласник Срп. Уч. Др. XXXV, 74—75.

⁵ Starine XXV, 187.

мири новог господара Басарабу са малоруским и запорошким Козацима;¹ или је, заиста, хтео да заинтересује московског цара за судбину хришћана на Балканском полуострву и да утиче на њ за рат с Турском — у сваком случају његово бављење у Влашко-Молдавској и у Русији у оно доба могло се тумачити да је политичког карактера. Разлога зато давао је његов ранији рад и веза са туђинцима, коју су и други скупо платили. А још више се могло тако судити због другог једног догађаја, с којим је и Гаврил доведен у везу.

1655 год. било је некаквог споразума и завере за дизање устанка хришћана против Турака. Та завера није створена тек тада. Она је постојала још од 1630 год., радила је непрестано, а изасланства из ње ишла су изван царевине на разне стране, али нису успела због тешких прилика уопште у Јевропи. Кад је букнуо турско-млетачки рат 1645 год. добило се више маха за рад. За то су били заинтересовани Ђесар, краљ пољски и господар влашки Басараба, а главни радник на томе био је Петар Парчевић из Ђипровца, викар марцијанопољског бискупа Бандина. 1648 год. умро је пољски краљ Владислав, на кога се нарочито рачунало, те рад у неколико застаје, али се не прекида. Следеће године прими се посла Матија Басараба и пошље Парчевића на разне стране с мисијом да се створи савез.² И таман кад је било мислити на неки успех, породило се сукоб између двојице господара у Влашкој, који је претио

¹ Г л а с С р п. Краљ. Акад. LVIII, 236.

² Конст. Иречекъ, Историја Болгаръ (Одеса 1879) 607—608.

да упропасти цело предузеће.¹ Тада се патријарах Гаврил креће у Влашку, по речима доста обавештених иде тамо по позиву, да мири Басарабу с Козацима, и потом иде у Русију.

Сви ти факти, доведени у везу међу собом, Гаврилову путу изван Србије дају карактер политичке мисије. Турци су бивали обавештавани и о другим стварима па су могли бити обавештени и о Гаврилову бављењу у Влашкој, где су имали читаву своју странку. А могао им је и неко потказати о Гаврилу, као што им је достављено о будимљанском епископу Пајсију, и о цетињским епископима Мардарију и Висариону. И Гаврил је то платио главом, као и други пре њега.

То пак што је он платио главом за свој политички рад, за нас овде није тако крупна ствар. Нама је главно да се види кад је и зашто је он платио главом; да се види да су тада и други православни достојанственици плаћали главом; да су тада биле тешке прилике у југо-западним крајевима српским; да су тада ударени велики намети на народ; да су тада над православнима чињена велика насиља; да је то највише захватило српски крај који се граничио са правом Арбанијом; да је дотле тамо било много православних, али да се због насиља неки исељавају; да народ остаје без црквених поглавара, који га штите у верском и у националном погледу; да остаје и без свештеника за вршење обреда, којима се одржава вера. Ако се овоме дода још и то: да је то време било време рата Порте са Млетачком републиком; да је тада на млетачкој страни било

¹ A. D. Xénopol, Histoire des Roumains de la Dacie Trajane (Paris 1896) II, 20—21.

доста Срба ускока из турских крајева; да је рад православних Срба био у вези и наставак ранијег рада католика; да је Турска морала чинити напора да угуши опасан покрет православних даље од периферије; да је због тога било насилних мера; и да је расељавањем православних и ранијим мухамеданизирањем католика слабила отпорна снага народа — јасно је да се овде као последица свега тога јавља оно исто што смо видели да је било с католичким Србима из тих крајева. Последица тога јесте мухамеданизирање православних Срба на томе терену а по систему, који потиче из почетка XVI века и о коме је већ било речи.

Од догађаја политичког карактера, који су били од утицаја на слабљење српског живља на терену суседном са правом Арбанијом, ови из 1630—1656 били су први од крупнијег значаја. У проучавању пак тог питања досад се увек прелазило преко њих. Њима није приписиван никакав значај. Све се приписивало каснијим догађајима, политичког карактера, који су дошли за њима. Они су истицани као главни узрок и мухамеданизирању и арнаућењу српског православног становништва са тога терена, и од њих се увек полазило у посматрању тих двају процеса. То, међутим, није тачно. Ти каснији догађаји само убрзавају оба процеса започета раније и нису од онаквог утицаја на измену становништва у том појасу, граничном са правом Арбанијом, какав им је досад приписиван.

Догађаји пак из 1630—1656 год. стоје у вези како са сличним догађајима с краја XVI и почетка XVII века, тако и с онима што долазе за њима. И та је веза таква, да се, мало боље посматрана, види

да нема прекида. Погодбе непрестано су исте под којима се врше започети процеси: на једној су страни жудња потчињених да се ослободе ропства и рад њихових представника у иностранству, а на другој не бирају се средства да се угуши сваки покрет; на једној је страни гоњење осумњиченог бунтовног српског хришћанског живља, а на другој повлађивање мухамеданцима, и поглавито Арнаутима; на једној је страни отицање српског хришћанског елемента, а са друге притиче арбанашко-мухамедански. Дода ли се још томе: да је новац, главно откупно и заштитно средство од насиља, био врло скуп; да су, међутим, насиља и намети били велики; да је сеоско хришћанско становништво стално слабило; да је хришћанско градско становништво, само по себи слабо, било без утицаја на сеоско хришћанско становништво; и да је, нарочито на терену граничном са правом Арбанијом, опао број свештеника обеју хришћанских вероисповести, који су народу били једини учитељи, једини подстрекачи на отпор мухамеданству и његови представници у борби са мухамеданством — разумеће се тешкоћа стања у коме се налазио православни живаљ, зашто оба процеса иду својим током, и зашто им даљи политички догађаји само убрзавају ток.

Последица тих тешких прилика јесте: да се појачава број мухамеданаца на рачун православних; да број православних опада како по градовима тако и по селима; и да се Арнаути преко мухамеданства јаче увлаче у српски елемент. Претпоследње десетине XVII века у градовима на југозападном терену српском према Арбанији, у Призрену, Ђаковици и Пећи, преовладао је сасвим мухамедански живаљ, који

чине већином ренегати хришћански, јер је правих Турака мало. Тамо има и православних Срба, само много мање него помухамедањених. Има и Арнаута мухамеданаца и католика, али више првих него других. Арнаути се увлаче и у ђаковичку нахију и у Љуму; а каналом, који су још раније створиле харамије, Арнаути мухамеданци продиру, опет као пустоловни елеменат, преко Качаника ка Косову. Али и ђаковичка нахија, о којој смо видели горе да је педесетих година XVII века имала много православних, и Љума, и Плаво и Гусиње, и остали околни крајеви још задржавају карактер крајева насељених православним Србима.

Такво стање затиче први од даљих догађаја политичког карактера, о коме се, има већ сто и педесет година, стално говори да је имао најјачег разорног дејства на српско становништво на терену граничном са правом Арбанијом. Тај је догађај из времена турско-аустријског рата 1683—1699 год.

МУХАМЕДАНИЗИРАЊЕ И АРНАУЋЕЊЕ ПРАВОСЛАВНИХ СРБА ПОСЛЕ ПОКРЕТА 1688—1690 ГОД.

Тај рат с Турском воде три хришћанске државе, од којих су представници српског народа православне и католичке вероисповести тражили и очекивали помоћи за време од 1630—1656 год. па и после тога: Аустрија, Пољска и Млетачка република. Од самог почетка Срби са симпатијом прате успех хришћанских војска. Та симпатија добија реалан вид, чим су хришћанске војске допрле на српско земљиште: Срби се дижу на оружје, пристају уз војске хришћанских држава, помажу им, негде сачињавају део њихов, а на другим странама отварају им пут у продирању. И ту имамо један интересантан факат: да савезничке војске на Балканском полуострву, потпомагане само од Срба, у продирању у разним правцима не прелазе границе српског етнографског елемента. 1685 год. уз Млетачку републику пристају Далматинци и Црногорци; 1687 год. Млецићи продиру у Херцеговину, где уз њих пристају Херцеговци; 1688 год. Бесаревци прелазе Саву и Дунав и улазе у Србију, где се свет листом диже

против Турака; а 1689 год. ћесарска војска заузима Србију, продире у Санџак, на Косово, у пределе Пећи, Ђаковице и Призрена и спушта се у Љуму и низ Вардар. У свима овим правцима Срби устаници, крећући се слободно по терену српскога насеља, чине авангарду ћесарској војсци.¹

Баш због питања које овде разматрамо интересантно је пратити кретање одреда ћесарске војске, који је продирао у југо-западном правцу.

Један мали одред ћесарске војске са гласником од маркграфа Баденскога патријарху Арсенију III Црнојевићу, пролазећи чисто српским крајем, стигао је без икаквих сметња до Пећи.² Главни пак одред, под заповедништвом ђенерала Пиколоминија, продирао је од Приштине према Призрену и заузео тај град, његову нахију и Ђаковицу с околином. И тек кад је тамо стигао заповедник тог одреда, ступио је у везу и са католичким Арнаутима, али не са тога терена него из Брда, којима су на челу били Клименте. Заједно са Србима православнима и католицима из призренске нахије и са Србима помухамедањеним у Призрену су дочекали Пиколоминија и ти Арнаути католици, док су Арнаути мухамеданци ли-

¹ Продирање савезничких војсака, ћесарске и млетачке, за тога рата изложено је у нашим списима: Десет година из Историје српског народа и цркве под Турцима 1683—1693 (Београд 1902), и Црна Гора за Морејског рата (Издање Срп. Краљ. Академије).

² То је био капетан Петар Соколовић, родом из Бихора (В. у нашој расправи Патријарах Арсеније III Црнојевић према Млечићима и Ђесару 1685—1695, у Гласу Срп. Краљ. Акад. LXX, 109—113. Подаци су из дотле непознатих докумената сачуваних у Млетачком Држ. Архиву).

стом били са пећским пашом Махмуд-беговићем, који се с њима испред ћесарева војске повукао на југ.¹

Док је ђенерал Пиколомини био жив, ствар ћесареваца стојала је врло добро. Он је умео придобити и православнога патријарха Арсенија и католичког надбискупа, од којих му је први био помагач код православних Срба а други код Арнаута католика.² Али чим је нестало Пиколоминија, који се умео лепо понашати према овим савезницима, и кад је потом умро и надбискуп (8. дек),³ а на место Пиколоминијево дошао херцог Холштајн, понашања потпуно друкчијег него његов претходник, ствар је пошла наопако. Већи део Арнаута отпао је од њега, а кад је покушао да уђе у Љуму и да је разоружа, њено становништво, састављено највећим делом од Срба православних⁴ и малим делом од Арнаута католика,

¹ В. у нашој књизи Десет година из Историје српског народа и цркве под Турцима, 131—136. — Упор. Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs. Neue Folge, Bd. II., 142, 147, 148; А. Г. Brlić, Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen (Wien 1854), 119; Don Simpliciano Bizozeri, La Sacra Lega contro la potenza ottomana (Milano 1690. 402; Abbate Camillo Contarini, Istoria della guerra di Leopoldo primo imperatore e de' Principi collegati contro il Turco (Venezia 1710), II, 168.

² Десет година итд., 136; Bizozeri, О р. cit., 403.

³ Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs, 154.

⁴ „Nel perseguitare gli fuggitivi, entrò l'Holstein nel Paese di Luma, abitato da rustici montanari, tra due Fiumi Drino Bianco e Drino Nero.... L' essere questi Popoli di Rito Greco, e perciò giurati nimici de' Catolici, li rese renitenti e contumaci agli inviti del valoroso Campione....“ (Bizozeri, О р. cit., 404, 405. Упор. Contarini, О р. cit., II, 170)-

отказало му је послушност и окренуло оружје против његових војника. Зато им је Холштајн попалио села, и тим их је сасвим одбио од себе.¹

Убрзо за овим ратна срећа окреће леђа ћесаревцима. Једно за другим они напуштају места у вардарској долини: Тиквеш, Велес, Штип, Скопље и Качаник; затим напуштају и крајеве Призрена, Ђаковице и Пећи, и повлаче се преко Косова поља према Прокупљу и Нишу². Тада југо-западне српске крајеве — Призрен, Ђаковицу и Пећ — заузима пећски паша Махмуд-беговић, који тамо начини необичан лом.³

Приликом овог повлачења ћесареваца из југо-западних крајева, са терена граничнога са Арбанијом, у највећој журби побегао је и патријарах Арсеније III са драгоценостима из патријархије а са многим калуђерима и свештеницима.⁴ За њим је умакао и један део српског насеља са територије која је још била у

¹ Ibidem.

² Десет година итд., 153—158.

³ Гласник Срп Друштва XXIII, 250; *Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti* (Roma 1896), 57; Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, I, стр. 448 и 453 (бр. 1907, 1935); Bizozzeri, *Op cit.*, 406; Contarini, *Op. cit.*, 171; Гласник Срп. Уч. Друштва XXXV, 76; Глас Срп. Кр. Акад. LX, 177.

⁴ *Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti*, 57; и у писму игумана Виктора и кучког војводе Ивана Иликовића из фебруара 1690 (Р к п. у Млет. Држ. Архиву, у *Sen. secr., Dispacci del Prov. Generale in Dalmazia ed Albania.* — В. у нашој расправи Патријарах Арсеније III Црнојевић према Млечићима и ћесару, у Гласу Срп. Кр. Акад. LXX, 130, нап. 109).

власти Ћесаревој. То узмицање имало је карактер привремене сеобе, да се народ склони на територију коју држи Ћесарска војска и да се при новој њеној офанзиви на југ и југо-запад поново врати на своје огњиште. Али се нада бегунаца није остварила. Уместо да Ћесаревци пођу напред, они су се 1690 год. морали и даље повлачити, и бегунци склоњени у Србији, са много већим бројем бегунаца из Србије, морали су побећи на другу страну Саве и Дунава.

О овом узмицању народа из јужних и југо-западних српских крајева, које је у Историји српског народа познато под именом Сеобе српског народа у Угарску под патријархом Арсенијем III Црнојевићем, у неким тачкама влада погрешно мишљење, које се провлачи и из књиге у књигу преписује има више од сто и педесет година. Једна од тих погрешака јесте мишљење о томе које је крајеве захватила та тако звана сеоба. Отворите коју год хоћеће Историју српског народа, које год дело у коме се говори о овом догађају, свуда ћете наћи да се, као неоспоран факат, тврди: да је исељавање овом приликом најјаче захватило југо-западне крајеве српске — пределе Призрена, Ђаковице и Пећи — и да су тада ти крајеви скоро опустели.

То је погрешка, коју једном треба исправити. Тако представљен факат не одговара истини. То је једна историјска заблуда, која се, недовољно проучавана, могла одржати све до данас. Тој погрешци извор је у белешкама и у хроникама које су писали православни свештеници и у њихову идентификовању пустоши која је услед тога наступила у православљу на тој страни са пропашћу самог народа српског.

Познат је неоспорни факт : да је српски народ у турској царевини идентификован са православљем. За сва времена у турској царевини српски народ и православна црква јесу два нераздвојна појма. Интереси српског народа и интереси православља тога времена представљају једно исто. Ми смо то казали на једном месту овим речима : „Православна црква у свима српским крајевима и за све време потчињености Турцима своју судбу била је скопчана за народну тако да ниједан догађај, који је у њој изазвао какву промену, није остао а да не нађе одјека у народу, као што се и у народу није десио ниједан догађај, а да његове последице нису оставиле трага на цркви. Је ли какав удар био намењен народу — црква је била прва на ударцу, да га прими, њени службеници да пропате; је ли пак српску цркву снашла беда — и да немамо никаквих података о приликама у српском народу, сâм тај факат довољан је тумач неприлика, које су сналазиле народ; ако се у народу опазио какав покрет — њега није било без учешћа службеника православне цркве; кад је народ био у беди — њу су ови најјаче осећали; је ли му требало помоћи — они су најпре тражили лека и примали се посредништва за помоћ; ако се народ лаћао оружја и покушавао да се ослободи — вођи му беху службеници олтара; да се очува српска народност — свештенство се највише старало и схваћајући опасност гледало је да је уклони; је ли пак требало народу ублажити муке — оно му их је блажило вером“.¹ У доба о коме овде говоримо заиста је задат најјачи удар православљу у тим крајевима, створена је пу-

¹ Десет година итд, у приступу, стр. 3.

стош у православној цркви тога краја. Никад ниједан српски крај није био лишен толиког броја и достојанственика и простих свештеника, као тај крај у то доба¹; и по стицају прилика никад толико није био изложен тешкоћама као тада. Због тога је српски православни живаљ, лишен својих најбољих помагача и подстрекача у борби са мухамеданством — који су, следујући примеру патријарха и других достојанственика црквених, бежали испред Турака знајући шта их чека — био јаче подвргнут процесу мухамеданизирања и арнаућења него икад дотле. Али тај српски православни живаљ није испразнио терен гранични са Арнаутима него је, подлежавши сили, био подвргнут бржем мухамеданизирању и арнаућењу, што је за српску националну идеју значило исто што и нестанак српског живља, јер је мухамеданизирани и поарнаућени елеменат давао највеће противнике православљу, у коме је оличаван српски народ и његова национална идеја.

А да у ово доба исељавање српског православног живља није захватило терен гранични са правом Арбанијом, да зато није тачно писање православних свештеника у белешкама и у хроникама, и да према томе нестанак српског живља у околини Призрена, Баковице и Пећи не треба тумачити исељавањем него подвргавањем процесима мухамеданизирања и арнаућења, убрзанима нарочито повољним погодбама за што јаче насиље од стране мухамеданаца, има доста доказа.

¹ У нашој расправи Патријарах Арсеније III Црнојевић и т. д. (Глас LXX, 129—130); Десет година и т. д. 162; Гласн. Срп. Уч. Др. LIII, 131.

Противно тврђењу: да су ти српски крајеви тада опустели услед бегства српског православног становништва, непосредни доказ јесте постојање тог становништва све до данас и његово поступно опадање од почетка XVIII века. Али поред тог крупног факта ми имамо и података савремених догађају, који тврде да горње тврђење није тачно. Тако ми смо горе навели података да су православни Срби из Љуме били против ћесареваца.¹ Сасвим је разумљиво да ти Срби нису имали потребе да се селе, а најмање да беже за ћесарском војском. Својим радом они су стекли права да остану где су, па су тако и учинили. Даље, други подаци, савремени догађају, тврде да су многи Срби из тих крајева, после неумесних поступака херцога Холштајна, заједно са Арнаутима католицима, напустили ћесарску војску и прешли на страну Турака, пре него што су ови и потисли ћесаревце.² И ти Срби нити су имали потребе да беже испред турске војске нити су могли ићи под заштиту ћесареваца. Затим лице, које је било нарочито послано у Пећ у првој половини јануара и које је отуда с једним калуђером из патријархије дошло у Куче, говори о турском пљачкању цркава и манастира и убијању свештеника и калуђера, али не и о сеоби народа.³ Потом и сâм патријарах са својом свитом једва је стигао да побегне, јер су турски војнички одреди тако брзо стигли за ћесаревцима, да ту није могло бити речи о кре-

¹ В. горе у напмени 4 на стр. 44.

² Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs, I 154, 156; Contarini, Op. cit., 213, 214.

³ У нашој расправи Патријарах Арсеније III Црнојевић према Млечићима и ћесару (Глас Срп. Краљ. Акад. LXX, 130).

тању народа у маси; а кад је турска војска једном заузела те крајеве и преко њих отишла даље, о бежању народа није могло бити речи. Даље, да је народ листом напустио те крајеве, зашто би се тај исти патријарах Арсеније следеће године трудио да га, заједно с Брђанима и с Црногорцима, спрема на устанак у корист Ћесара?¹ Најзад, била је материјална немогућност да се народ из тих крајева листом сели: Турци су тамо допрли за Ћесаревцима као бујица, заузели су их и у њима господарили. Сем тога то је било најгорезимње доба, кад се нису могли хватати који било путеви, и већи део тих крајева био је заузет пре него је патријарах и побегао кришом.

У то доба, дакле, и под показаним погодбама није било сеобе православних Срба у маси из тога краја, као што се то стално досад тврдило. Сеобе је било и било је бегства, али тамо где га је могло бити. То су крајеви у које Турци нису одмах упали и из којих се народ имао кад повлачити испред Турака. То су: Санџак, Косово са Горњим Поморављем и цела Србија у границама до овог балканског рата, где су се Ћесаревци задржали дуже. Из тих крајева иселио се српски живаљ православне вере и прешао преко Саве и Дунава, а у те крајеве, поступном миграцијом, притиче ново становништво крећући се увек на север. Са терена пак граничнога са Арбанијом том приликом узмакли су само појединци, и то одмах са Ћесарском војском која је узмицала, и они што су, као добровољци, остали у Ћесарској војсци, кад су је други напустили и повратили се Турцима. У прилог горњем говоре три факта: први је, што међу лично-

¹ Ibid., 139–142. В. и Г л а с LX, 173.

стима иоле истакнутима међу емигрантима и поред патријарха Арсенија немамо ниједне са терена граничног са Арбанијом; други је, што се само исељавањем из даљег појаса може објаснити зашто да у Санџаку нема старих насеља; и трећи је, што се из традиције помухамедањених и поарбанашених Срба види старина тога насеља, које је потпуније него ма које друго било подвргнуто двама процесима, за чије је потпуно извршење требало доста времена.

Да дође до тога, догађај од 1689—1690 год. створио је најповољније погодбе. Њим је настављен процес у већој мери започет у доба пре 1656 год. Православни живаљ, у коме је у главном оличаван српски народ, на терену граничном са Арбанијом, уздрманом догађајима из 1630—1656 год., губи најглавнији елемент за одржавање у старој вери; нестаје му правих црквених достојанственика и број свештеника смањује се као никад дотле. А број живља смањује се и губицима у том рату, кугом која је затим завладала¹ и од турског насиља према бунтовној раји.² Смањен пак број смањује му снагу за отпор. Међутим насиља се врше и даље.³ И док православни живаљ постаје бесправан, Арнаути мухамеданци, који су за све време рата били најбољи помагачи Турака,⁴

¹ Г л а с LXX, 130, нап. 109.

² Због зулума, који су настали у том крају, пећски митрополит Јован, помоћник Арсенијев, побегао је и није се смео вратити, као и толики други калуђери и свештеници (I d i b., 129, 130, нап. 108).

³ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и написи, I, 469, бр. 2020.

⁴ У војсци Махмуд-беговића у томе рату, и против ћесареваца и против Млечића, стално је било неколико хиљада Арнаута мухамеданаца.

стекли су још више права да буду повлађивани. Заточници султана на тој страни и стални представници нереда и насиља продиру сада не само на тај терен него и даље у Стару Србију и на Косово. Према српском живљу, стављеном изван заштите, они не врше свој стари занат друкчије него као дужност, и у томе не само што их нико не обуздава, него им се још повлађује. Зато српско становништво не могући се борити с њима, тражи спаса у мухамеданзирању. Али док је на другим странама, као на пр. у Босни и Херцеговини, где према хришћанима насиља врше Турци и помухамедањени Срби, мухамеданизирање довољно да се спасу невоља, оно овде није давало довољно заштите. Арнаути мухамеданци, елеменат безвлашћа и насиља, ни дотле нису вршили насиља само према Србима, него и према Арнаутима друге вере, па и према Турцима. Зато они настављају насиља и према мухамеданизираним Србима, и то у толико лакше у колико су турске власти биле мање моћне да их обуздају. Стога после мухамеданизирања православних Срба у крајевима у које Арнаути мухамеданци продиру силом и у којима они, повлађивани, представљају једину силу, настаје њихово арнаућење. Као и раније у сличним приликама, тако и сада невоља је довела православне Србе да се мухамеданизирају, а тај процес собом убрзао је други, арнаућење.

Тада је био најјачи излив пустоносне арбанашке реке из њена корита. Тада је она пробила дотле још прилично јаке насипе на својој обали. Тај насип сачињавао је српски живаљ православне вероисповести. Његов је основ био прилично подлокан ранијим догађајима из половине XVII века, али се ипак држао све до овог времена на терену граничном с правом

Арбанијом. Сада је, међутим, бујица била толико јака, да су насипи попустили и пустоносна арбанашка река разлила се из свога корита засипајући муљем водоплавни терен, тако да већ у првој половини XVIII века, пре него ће наступити други догађај, истог карактера као и овај из 1690 год., Арнаути мухамеданци прелазе преко првог терена граничног са правом Арбанијом, учвршћују се у Ругову, продиру у Косово преко Качаника, и силазе у Стару Србију и у Санџак. У тим крајевима, тако јако подвргнутима процесима мухамеданизирања и арнаућења, има прилива српског елемента из суседних Брда, има миграције и насилног насељавања, али то није довољно да задржи оба процеса, условљена најповољнијим погодбама.

ПОКРЕТ СРБА 1737 ГОД. ЈОШ ВИШЕ УБРЗАВА
МУХАМЕДАНИЗИРАЊЕ И АРНАУЋЕЊЕ
ПРАВОСЛАВНИХ СРБА.

1737 год. ратовале су Аустрија и Русија са Турском.

У томе рату операциони основ ђасарске војске био је у Србији. Одатле су биле упућене три војске правцем према Видину, Нишу и Зворнику. Десно крило главне војске скренуло је касније више у десно. Оно је добило у задатак да продре у Санџак и да одатле ступи у везу са Херцеговцима, с Црногорцима, с Брђанима православне и католичке вероисповести и да помоћу пећског патријарха дигне на оружје рају у Санџаку.¹

Припреме за тај рад учињене су пре него је тај одред и продро у Санџак. За рад код Брђана и код Црногораца био је ангажован скопски католички надбискуп Сума, пореклом Арбанас, који је имао утицаја на католичке Брђане, а с Црногорцима је

¹ Moriz von Angeli, Der Krieg mit der Pforte 1736—1639 (Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs Jahrg. 1881), 293.

израније имао веза.¹ Овај је радио на томе од како су настала непријатељства, и чим је осетио да му од Турака прети опасност, напустио је своју дијецезу и пребегео к ћесаревцима. Отуда је он наставио рад и путем писама бадрио је католике Брђане и позивао је Црногорце да заједно са Брђанима пристану уз ћесара.²

За рад пак код православних био је придобијен пећски патријарх Арсеније IV Шакабенда. Овај је радио код православних у Херцеговини, у Црној Гори, код православних брђанских племена Куча, Васојевића и других, код својих православних у околини Пећи и у пределу између Пећи и Н. Пазара.³

Настојавање надбискупа Суме и патријарха Арсенија IV имало је успеха. Од католичких племена у Брдима на страну ћесареву пристали су Клименте, Хоти и Груде;⁴ од православних Брђана Кучи, Бра-тоножићи, Пипери и Васојевићи, а од херцеговачких племена Никшићи.⁵ Црногорци су ћутали, ма да су

¹ У депеши которског провидура Сенату од 29 јула 1737 (Ркп. у Млет. Држ. Архиву, у Sen. secr., Dispacci del Proveditor Extraordinario a Cattaro, filza № 17.).

² Ibidem.

³ На означеном месту у Млет. Држ. Архиву има података о том патријархову раду. Ту су и писма патријархова, у италијанском преводу, црногорском владици Сави Петровићу и сердару попу Вуку Станишићу.

⁴ У депеши котор. провидура Сенату од 1 септембра 1737 (На означеном месту).

⁵ У више депеша котор. провидура из мес. јула до октобра 1737 год. — В. и Летопис Матице Српске, књ. 184, стр. 148 и 149. О овом предмету има података и у

им се писмима и по гласницима обраћали и патријарх Арсеније IV и кучки војвода Радоња Петровић.¹ Под утицајем Млечића, који нису желели рата и нереда у близини своје границе нити да ћесаревци простру своју власт и у оним турским крајевима, које су они сматрали сфером свога утицаја, Црногорци не пристадоше. Шта више све поруке које су добијали било од надбискупа Суме било од патријарха Арсенија и војводе Радоње Петровића, саопштавали су представницима млетачких власти.² Али од свих већ придобијених за ћесареву ствар само су Брђани могли одмах приступити послу. Они су одмах почели нападати на Турке.³

Дотадашњи неуспех турски, напредовање ћесареваца, покрет Брђана и дизање раје у Санџаку на оружје изазвало је гнев код Турака и код Арнаута мухамеданаца. Нарочито су били гневни они што су се повлачили испред ћесареваца.⁴ Не могући за тај мах ништа ни према ћесаревцима нити према Брђанима, они искалише свој гњев на раји, која је

расправи Nord-Albaniens und der Herzegowina Unterwerfungs — Anerbieten an Oesterreich, 1737—1739, von Joh. Langer (Wien 1880) али ми нисмо могли доћи до ње у овој прилици.

¹ У писму војводе кучког Радоње Петровића Которанину Николи Болици од 13 јула (по ст.) и у писму црногорском владици Сави од 20 јула 1737 год. Оба су, у италијанском преводу, приложена депеши которскога провидура од 17 авг. 1737 год. (Р к п. на означеном месту).

² У депешама которског провидура од 29 јула, 17 августа, 1 и 2 септембра, 14 новембра итд. (Р к п. на означеном месту).

³ У депеши котор. провидура од 1 септембра 1737.

⁴ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, II, 112—113 (бр. 2720).

остала у крајевима још незаузетим од ћесарске војске.¹ Они се хтедоше осветити и самоме патријарху Арсенију, за чије су везе са ћесаревцима сазнали.² Ну патријарх дозна за опасност од Турака, па побегне ноћу из Пећи у Ругово и одатле у Васојевиће, па преко Хаса ка Новом Пазару, који беху заузели ћесаревци.³ Кад је патријарах, праћен калуђерима и Васојевићима, био пред Новим Пазаром, дочекују да је ћесарева војска напустила то место и да Турци хитају да га заузму, па уплашени нагну бежати у нереду све до Студенице, а народ видећи их из далека како јуре, помисли да су Турци, па и сâм стане бежати испред њих. Из Студенице патријарах се упутио у Крагујевац и даље пут Ниша.⁴ На том путу сустигао га је кучки војвода Радоња Петровић, као брђански изасланик ћесаревцима.⁵

Док се патријарах последњих дана крио и потом бежао, православни Брђани ступили су у непосредну преписку са ћесаревцима. У неколико махова долазили су коњаници из логора ћесареваца с писмима и порукама за живљи рад.⁶ Те поруке војвода Радоња слао је

¹ *Ibidem*

² *Ibidem*. — Да су Турци сазнали за патријархов рад са ћесаревцима и да је патријарах, видећи шта му се спрема, побегао, јавља према добијеним извештајима, которски провидур у депеши од 11 септембра 1737 год.

³ Љуб. Стојановић, *Op. cit.*, 113.

⁴ *Ibidem*.

⁵ У писму патријархову из места „Ипаза“ у Србији (за ово место објашњење види у Годишњици VIII, 285), упућено црногорском владици Сави и сердару Станишићу.

⁶ У Радоњиним писмима Которанину Болици и владици Сави од 13 и 20 јула (В. горе напоm. 98)

црногорском владици Сави и сердару Станишићу позивајући их на заједнички рад, али све то би без успеха. И католички Брђани ступише у непосредну везу са ћесаревцима, изјављујући своју готовост, али да им се пошље у помоћ немачких трупа.¹ Ну заповедник тог одреда ћесарске војске затражи да му они прво пошљу таоце за јемство верности, што су они испунили тражећи и даље један одред немачких војника.² Они су чак толико учинили, да су, поред талаца, послали један мањи одред, који је, у саставу добровољачких чета, узео учешћа у походу на Митровицу.

Почетак је био добар. Покрет је узимао ширих размера. Али су ћесаревци били слаби и недовољно предузимљиви. Они нису могли напредовати даље од Новог Пазара и више су рачунали на покрет Брђана, Црногораца и православних у Санџаку него на своју снагу. Зато чим су се Турци почели скупљати у мало већем броју и видевши да ни сâм Нови Пазар не може сачувати,³ заповедник тог одреда ћесарске војске, пуковник Лентулус, повлачи се с војском. Са том војском повлаче се и Клименте и сви други који су дотле били похитали за ћесаревцима.⁴ Исто тако повлачи се испред Турака и становништво из свих крајева, које је дотле била заузела ћесарска војска⁵ и оно даље које је изјавило оданост ћесару, изу-

¹ Comte de Schmetau, *Memoires secrets de la Guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1837, 1838, 1839* (Francfort 1771), стр. 35.

² Ibid. 45, 46, 55.

³ Ibid. 45, 46.

⁴ Годишњица Ник. Чупића, VIII, 308—309.

⁵ Љуб. Стојановић, *О р. с. т.*, II, 117 (бр. 2740).

зевши Брђане, који су се, чувши за повлачење хришћанске војске, повукли у своја брда.

Турцима и Арнаутима мухамеданцима, који и овом приликом чине главни део војске против одреда пуковника Лентулуса, прва је дужност била да се освете раји, која се усудила дићи главу. О њиховим свирепствима над рајом, која се усудила пристати уз ћесара, чуло се на далеко. Гласови о томе допрли су чак до Котора, одакле је провидур јављао својој влади у Млетке.¹ Али то нису чули ћесаревци, који и после тога мисле на неку офанзиву према Турцима у правцу Новог Пазара према Херцеговини, и траже од раје да се диже на оружје.²

Кад су били готови с рајом, Турци и Арнаути мухамеданци окрећу се против Брђана. На челу њих је пећски паша Ходаверди Махмуд-беговић, који је у том рату изгубио два сина.³ Крајем године он с војском напада на Куче, али га ови одбију и помлате Турке у Медуну.⁴ Следеће године Турци се спремају јаче. Три су војске које се спремају против Климента, Куча и Ваосојевића: једна у Скадру, друга у Пећи и трећа у Херцеговини.⁵ У јануару из Арба-

¹ У депеши котор. провидура од 17 децембра 1737 (Р к п. на означеном месту).

² Летопис Мат. Српске, књ. 184, I. с.

³ У извештају Которанина Николе Болице котор. провидуру, приложеном провидуровој депеши од 17 дек. 1737. (Р к п. на означеном месту).

⁴ Љуб. Стојановић, Ор. сит., II, 114 (бр. 2724); у депешама котор. провидура од 17 дек. 1737 и 31 јан 1738. (Р к п. на означеном месту).

⁵ У депешама котор. провидура од 17 дек. 1737 28 јануара, 3 фебруара и 11 маја 1738 год. (Р к п. на означеном месту).

није једне чете иду у Скадар а друге преко Св. Спаса и Ђаковице у Пећ.¹ Та војска, све сами башибозук, диже што стигне и не зна за друго до за насиље. У то Махмуд-беговић постаје пашом скадарским, те са већом ревношћу скупља војску, и под видом да ће је у Босну и у Софију он је спрема против Куча и Климената.² И та војска креће се корсем пут Босне и у Софију, али само колико да се Брђанима одстрани пажња, јер се брзо враћа натраг и напада на Куче и Клименте. Ну ови се не даду преварити, те је дочекају и чим су је одбили, излете из својих брда и нападно на Подгорицу и на Спуж и оплене их, да им се освете што су њихови људи били у пашиној војсци.³ Зато се паша освети Васојевићима, које савлада и из њихових брда силом их истера у Метохију.⁴ Следеће године паша је поново нападао на Брђане, опет без успеха. Тек 1740 год. успео је један пашин синовац да савлада Клименте и да их нагна, да му даду таоце. Нашавши се у великој невољи Клименте су сада изјавиле да су на расположењу султану па нека с њима ради што хоће и нека их премешта где му је воља.⁵

Овај рат и покрет народни у вези с њим доносе нових мука српском народу. Српски крајеви,

¹ У саслушању млетачких књигоноша од 28 јануара, који долазе из Цариграда, приложеном депеши котор. провидура од 31 јан. 1733 год.

² У депеши од 31 јануара 1737.

³ У депешама од 2 априла и 7 јуна 1738 (Р к п. на означеном месту)

⁴ Љуб Стојановић, О р. сит. II, 114 бр. 2725).

⁵ У депеши котор. провидура од 10 маја 1740. (Р к п. на означеном месту)

из којих се повлачи ћесарска војска, прво су били опљачкани и попаљени. То су ударили Турци и Арнаути мухамеданци, највећи непријатељи хришћана, још док се није знало шта може донети ратна срећа и у чијој ће власти остати ти крајеви. Затим, као и сваки пут дотле, сви који су пристали уз ћесаревце, напустили су те крајеве и повукли се с ћесаревом војском, имајући за то времена, пошто се она овога пута спорије повлачила и задржавала на другим објектима. Али је један део становништва остао, и тај је имао да прими удар арнаутски. Прва мука била су пљачкања и насиља од Арнаута; друга и већа била је у томе што сада арнаутска пустиносна река улази у појас даљи од ранијег граничнога са правом Арбанијом. У тај појас наваљују Арнаути мухамеданци као освајачи и султанови заточници против бунтовне раје, заузимају га и чисте на свој начин.

Али при свем том што је с овог другог појаса 1737, као и 1690 год., отишло више српског становништва него са дотле граничног појаса с правом Арбанијом, ипак је он више остао српски него призренски крај, и него Метохија. Ту Арнаути још нису довољно јаки, међутим из разних узрока Брђани и Црногорци напуштајући своја брда насељавају се ту и помажу одржавању српског живља. Тек доцније, много доцније, кад се у последњој четвртини XIX века проширењем Србије сузбија арнаутска навала, тај појас у једном делу добија појачања у Арнаутима, који тамо заводе безвлашће и насиље у највећој мери. Али у колико је тај други појас српских крајева према правој Арбанији одолевао пустиносној арбанашкој реци, у толико је догађај из 1737 год. био више кобан по судбину српског православног

живља на првом појасу, граничном с правом Арбанијом.

Јер све док је други појас са својим српским живљем представљао озбиљну препону арбанашкој пустошној реци, он је уједно био наслон православном живљу првога појаса и мост преко кога је тај живаљ са првога појаса одржавао везу с једнородним и једноверним живљем на даљем, трећем, терену, где је у компактној маси био српски живаљ. Кад је пак други појас, после догађаја од 1737 год. са проређеним српским живљем, попустио и кад је у њ у већој мери продро арнаутски елеменат из праве Арбаније и поарнаућени Србин са првога појаса, он престаје бити потпора и наслон православном српском живљу са првога појаса, који услед тога губи везу са једнородним живљем на даљем терену. На тај начин навалом Арнаута и Арнауташа у други појас први највише губи и његова отпорна снага постаје у толико слабија, што му се после овог догађаја умањује и број свештеника, без којих је, видели смо, тешко било простом народу да се одржи и да одоли свима искушењима. Без тих својих подстрекача на отпор мухамеданству, прост народ, остављен самом себи и изложен насиљима сваке врсте, и који је своју народност гледао оличену у православној вери, брже се подвргава процесима мухамеданизирања и арнаућења.

А да би се још више погоршало стање православног српског живља уопште и у тим крајевима посебице, и да се створе што повољније погодбе за мухамеданизирање, после 1737 год. прво долазе на управу српском црквом странци, који су, постављени од турских власти, штитили њихове интересе и гле-

дали да се што више обогате,¹ а потом је 1766 год. потпуно укинута самосталност српске цркве, срушен је и последњи бедем, којим се преко цркве штитио православни народ. И једно и друго изазвало је потреса у даљем животу српске цркве и ти потреси, према ономе што смо горе рекли о нераздвојној вези између ње и народа, пренесени су на народ. Наступила је прво борба народног свештенства с наметнутим поглаварима, која се потом пренела у народ. То је народу умањило љубав и ранију велику оданост према цркви; то му је умањило отпорну снагу према мухамеданству и олакшало му је прелаз у нову веру.

Стање цркве припомогло је да тога буде, али је, као и увек дотле, прави узрок био у неподносним насиљима. Православни Србин, после догађаја у којима се представио бунтовником против турске власти, био је стављен ван заштите. Над њим је насиље вршио сваки мухамеданац, али нарочито Арнаути, који није био много бољи ни према Турчину.² Уз то су још дошле гладне године, које му нису дале могућности ни да се захрани, а камо ли да се зарадом откупи од намета и одбрани од насиља.³ А поврх свега тога баш на том првом појасу, који се граничио с правом Арбанијом, и на коме се утврђују Арнаути, појачавајући се већ поарнаућеним Србима, настаје анархија у највећој мери. Паше у Пећи, у Ђаковици и у Призрену, ослањајући се на

¹ Гласник Срп. Уч. Др. XXXV, 79, 80; Е. Голубинский, Краткій очеркъ Истори православныхъ церквей (Москва 1871), 484, 485.

² Споменик Срп. Краљ. Акад. X, 51 а.

³ Љуб. Стојановић, Ор. cit., II, 114 (бр. 2727).

своје Арнауте мухамеданце, воде међусобну бесомучну борбу, један другом убијају људе, пале села и пустоше поља. У тој неописаној анархији и бесомучној борби, кад се паше отимају за превласт, њихове присталице мисле само на пљачку.¹ Пљачка им постаје сврха живота и средство да се исхране. Тада раја највише страда. И у највећој беди она мора да мисли како да плати харач и султану и паши и сваком насилнику Арнаућину. Сваки није у стању да то издржи, те тражи спаса у мухамеданству на раније показани начин.

Тако се мухамеданизирала и поарнаутила Љума, која је 1690 год. била насељена српским живљем. Тако је прошла Ђаковица с околином. А тако и Пећ. Да су горе наведени ратови и устанци српског народа и насиља која су настала после њих, довели до мухамеданизирања и арнаућења тих крајева драгоцен је доказ казивање последњег српског патријарха у Пећи, Василија Бркића. Овај у „Опису покрајина турског царства“, писаном 1771 год. у изгнанству, говори о призренском крају и о Ђаковици да су били насељени српским живљем, који је у то доба већим делом помухамедањен и поарбанашен. Нарочито му је интересантно казивање о становништву ђаковичког краја (о Рекалијама). За тај живељ вели да су били Срби и Бугари(?) а не Арнаути, и да су се мухамеданизирали од скоро времена због

¹ Претпрошле године, прибирајући градиво за Историју Црне Горе у XVIII веку у Млетачком Држ. Архиву, прибрани смо велику количину таквих докумената који говоре о тој бесомучној борби између паша и највећој анархији, која је владала тамо. Ми ћемо те податке употребити чим на ред дође обрада тих партија.

превеликог насиља Арнаута мухамеданаца. Од тих пак нових мухамеданаца неки су само променили српско име у турско, а у потаји су сачували своју веру; док су се други и тада јавно држали хришћанства. Али пошто су запали међу Арнауте, то су знали њихов језик¹.

Ово је казивање интересно, јер потиче од човека који је познавао тај крај. Сем тога патријарах Бркић у целом том спису без устезања признаје какав је где бројни однос хришћана према мухамеданцима. Види се јасно да њега ту није руководила тежња ранијих занесењака и авантуриста, који су у својим меморијалима и списима преувеличавали број хришћана и подносили нетачне извештаје, само да би створили добро расположење код заинтересованих за своја предузећа. Али је за нас у овој прилици Бркићево казивање о живљу у Ђаковици и у њеној околини од нарочитог интереса зато што се одатле види да је јаче мухамеданизирање Срба православних извршено тек после 1737 год.,² и што се процес мухамеданизирања православних Срба у то време налазио у истој фази, у којој је процес тамошњих Срба католика био сто година раније.³

На тај начин српски живаљ у овим крајевима — који се толико бунио против турске власти; који је трчао у сусрет сваком иноземцу што је хтео да ради против Турака; који је учествовао у свима народним покретима и за толико векова био најбољи бранилац православља — примио је мухамеданство и

¹ Споменик X, 51а. — Упор. стр. 53 б.

² Ibid., 53б.

³ В. горе на стр. 24—29.

оставши заједно са Арнаутима мухамеданцима постао је Арнауташем и највећим противником и народу из кога је поникао и православљу. Тачно по народној изреци, створеној из искуства: Потурица гори од Турчина!

Па ипак и тамо, у српским југо-западним крајевима, на граници праве Арбанџе — где су биле најтеже погодбе за одржање српског живља и православља, са традицијом, преношеном с колена на колена, која и данас не казује само о мукама што их је подносио тамошњи Србин од Турчина, од Арнаутина мухамеданаца и од поарнаућеног Србина, него прича и судбу одрођених му суседа и најближе родбине, која му је с променом вере постала највећи непријатељ — није потпуно нестало тог српског живља. И данас њега има тамо.

*

Према задатку што смо га поставили себи и како смо га изложили у предговору, ми смо изнели најглавније моменте из прошлости српског народа у југо-западним крајевима, граничним с правом Арбанијом, да би утврдили време и узрок мухамеданизирању и арнаућењу српског живља у већој мери; показали смо најпростији и најглавнији систем мухамеданизирања тамошњег српског живља, заснован у почетку XVI и примењиван чак и у половини XIX века; и како је за њим настао процес арнаућења. У вези са тим додирнута су и многа друга питања. Од свих пак тих питања једна нису била јасна а друга су досад погрешно посматрана и оцењивана. Резултат тих погрешака, провлачених кроз многа па и кроз чисто научна дела, јесте заблуда која је владала у процени других питања што проистичу из

првих, питања која су предмет политичких и дипломатских дискусија. Да се о овим последњим питањима правилно суди, потребно је отклонити узрок заблуди и пречистити главна питања.

Међутим, интересантно би било пратити и даљи ток развијања пустоносне арбанашке реке. Али све до друге половине XIX века ту се неће наћи нових крупнијих елемената, друкчијих од већ изложених. Правац дат пустосној арбанашкој реци у половини XVII века, одржаван у XVIII, траје и у првој половини XIX. Тек у другој половини XIX века настају скретања. Дотле је мухамеданизирање у главном завршено и врши се само арнаућење, којим пустоносна река постаје све јача и бујнија у правцима које јој политика одређује.

Од тада арбанашка пустоносна река са невероватном брзином дера на север, на северо-исток и на исток, и у колико није успела да поплави у XVIII веку плави сада. Она се спушта у чисто српске крајеве: у Санџак, у Косово и у Ст. Србију, али с неједнаком брзином: слабије према Санџаку, а брже према Косову и у Ст. Србију. Откуда је та разлика у брзини њена тока и у даљини њена домашаја видећемо даље; али се не може порећи да та бујица потискује пред собом све што се не поклања корану и арнаутском кечу, и да све оно што остаје на терену њена домашаја подвргава корану и да му на главу насађује кече за обележје своје власти. Нарочиту пустош чини пустоносна арбанашка река у другој половини XIX века. Тада јој отварају пропусте не само Турска него и Аустрија, чијим политичким смеровима и нехотице служи Турска у више махова, повлађујући насиља Арнаута према право-

славним Србима, који стварају две државе и показују тежње да на једној страни стану на пут пустошној арбанашкој реци и на другој да се Аустрија не увуче у корито те реке, којим би допрла у средиште Балканског полуострва. Зато је Аустрија 1879 године тражила и добила да се угнезди у Санџаку, одакле ће лакше управљати арнаутском бујицом; зато се она тридесет година трудила да сломи отпор тој арнаутској бујици у Санџаку и да јој корито привуче што ближе својој државној међи; и зато је данас велика тежња њене дипломатије, потпомогнуте мобилизованом војском, да границе „аутономној“ Арбанији размакне што даље на север...

ДРУГИ ДЕО

НАЈСТАРИЈЕ АРНАУТСКО НАСЕЉЕ У САНЦАКУ.

КРАТАК ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ КЛИМЕНАТА.

У Санџаку Арнаута није било ни у прво доба по заузећу тог краја од Турака, нити у XVI, па ни у XVII веку. Сем малог броја Турака тамошње насеље у XVI и XVII веку сачињавали су само Срби, и то мањим делом мухамеданске и много већим делом православне вере. И говорни језик једних и других био је српски.

Граница административне и етнографске Арбаније била је далеко од Санџака. У XVI веку она не допире ни до састава Црнога и Белог Дрима.¹ Дукађин задуго није припадао Арбанији. Тек у почетку XVII века помиче се та граница, али не прелази Дрим.² У Љуми,

¹ *Relazione dell' Albania e sue città, fiumi, monti, laghi, piani, confini etc. fatta l'anno 1570* (објављена у *Starinama Jugoslavenske Akademije*, XII, 193—200) стр. 196; Anonimo, *Diario del viaggio da Venezia a Constantinopoli fatto da M. Jacopo Soranzo*, 39—40; В. и Гласник Зем. Музеја у Босни и Херцеговини за 1909, 57 и 58.

² *Relazione della visita fatta da me Marino Bizzi, Arcivescovo d'Antivari, delle parti della Turchia. Antivari, Albania et Servia. Alla Santità di Nostro Signore Papa Paolo Quinto* (објављена у *Starinama* XX, 51—156, стр. 116, 118, 119.

и у Ђаковичкој нахији, раздвојенима Дримом, насеље је српско и говорни језик српски.¹ Тек местимице продире арбанашки говор. Међутим и сами Арбанаси из праве Арбаније, кад пишу писма намењена изван Арбаније — ако им не пишу њихови католички свештеници и мисионери на латинском и италијанском — писана су српски.² И тек после горе наведених догађаја из XVII века, који су изазвали велики премећај у српским крајевима, граничним с правом Арбанијом, арнаутски елеменат у јачој мери прелази један и други Дрим. У Санџаку пак Арнаута нема све до самог завршетка XVII и почетка XVIII века. Становништво Санџака до тога времена виђало их је, само не као насељенике него у доба мира као харамџијске чете и пратиоце паша и угледних путника, а у доба рата као пљачкашке одреде. Право њихово насеље у Санџаку јавља се тамо тек на прелому XVII и XVIII века, тачно 1700 год.

Долазак Арнаута у Санџак није изазвала намноженост сгановништва у правој Арбанији, услед чега би вишак тражио на другој страни повољнијих погодба за миран живот и рад, па да их је нашао у Санџаку. Њих тамо није бацио ни потисак од којег другог народа. А нису дошли ни као освајачи после 1690 год., да заузму крајеве, које је делом напустио

¹ Socus (Кукуш—Гугес) одакле Бици 16 0 год вели да настаје Србија, било је село од 50 кућа „tra le quali cinque sono de Turchi et il resto de Christiani e Turchi rinegati per non pagar i tributi.“ (Starine XX. 119). Одатле се улази у Србију: „In questi paesi della Servia si parla la lingua Dalmata, seben fra quelle provintie vi s'interpone in parte l'Albania, che ha il suo idioma particolare“ (Ibid., 120)

² Гласник Зем. Музеја у Босни и Херцеговини за год. 1909, 18.

српски живаљ, који је, умешан у покрет против турске власти, узмакао за Ћесарском војском. Као што смо видели горе, Арнаути су, као освајачи, имали тада да заузму тек први појас српске земље, граничан са правом Арбанијом. Насупрот свему томе прво арнаутско насеље у Санџаку постало је насилним насељавањем, и ти што су били пресељени тамо нису били прави Арбанаси него негдашњи Срби, који су, нашавши се међу Арбанасима, примили њихове обичаје и усвојили арбанашки језик, али нису заборавили ни своје порекло ни своју традицију нити свој негдашњи језик.

Ономе који баци поглед на етнографску карту Санџака у делу Г. Јов. Цвијића „Основе за географију и геологију Старе Србије и Македоније“,¹ пашће у очи један крај готово у средини Санџака, пребојен бледо-жутом бојом, а унаоколо ње има неколико оаза плаве боје, по којима су расути црвени полумесеци. То је висораван Пештер. Бледо жута боја на њој означава насеље арнаутско, а оне оазе око ње означавају мухамеданизране Србе. Ти Арнаути на Пештеру јесу прво и најстарије арнаутско насеље у Санџаку, које су Турци довукли ту и потиче од католичког племена Климената у Брдима, које је старином српско и доцније поарнаућено.

Историја тога насеља није без интереса. Она је притом остала непозната не само ширем кругу читалаца него чак и стручњацима.² Зато је ми и

¹ Етнографска скица Старе Србије 1:750000 између стр. 1172 и 1173.

² В. напр. К. Jireček, Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien (Denkschriften der K. K. Akademie der Wissenschaften in Wien, Bd. LVI) 36, од напр. 8 на стр. 35.

доносимо овде. Али поред тога она служи као леп прилог истини: да ширење Арнаута далеко изван граница праве Арбаније није резултат еволуције једног народа него револуције; а служи и за потврду горе наглашеном одвраћању тока пустоносној арбанашкој реци.

*

Клименте су, према њиховој традицији, забележеној још 1685 год.¹ и сачуваној до данас,² српскога порекла. Као племе млађе је старином него сва друга около њега.³ Почетак њихова живота везује се за једног претка, који се тамо доселио са горњег тока реке Мораче, оженио се из племена Куча и имао сина Климента, чији су потомци засновали два села са српским именима и од кога и племе носи име Клименте.⁴

Тај њихов предак, који се доселио из Мораче, био је православне вере, као и сви други у томе

¹ August Theiner, *Vetera monumenta Slavonum Meridionalium historiam illustrantia*, t. II (Zagabriae 1875), 217, у релацији Петра Богдани, прво барског а потом скопског католичког надбискупа.

² Hyacinthe Hecquard, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie* (Paris 1863), 178—180.

³ У списку племена Горње Зете, која се спомињу у уговору закљученом између Млетачке републике с једне и Стевана Црнојевића, господара Зете, и тих племена с друге стране од 6 септембра 1455 год. не спомињу се Клименте, док су ту сви њихови каснији суседи: Кучи, Груде, Хоти и Бјелопавловићи (Joannes Šafàrick, *Acta Archivi Veneti Belgradi* 1862, II, 457. — Упор. *I libri Commemoriali della Republica di Venezia, Registri*, tomo V (Venezia 1901), 125, 126.

⁴ Aug. Theiner, *Op. cit.*, I. c.; H. Hecquard, I. c.

крају. Његови потомци, будући под утицајем скадарског бискупа и католичких мисионера, врло активних од увек у том крају, приступили су католичкој вери. Под утицајем ових својих духовних учитеља, који су их учили да у Турцима гледају непријатеља, али да ни у православнима не гледају пријатеља, Клименте су тако и радили: били су хришћани, претпостављали су православне Турцима, али ни према првима нису били пријатељи, ако то није ишло у рачун њиховим духовним учитељима. Одбијајући се пак тако све више од православних, али не идући ни с Турцима, држали су с осталим католичким племенима у Брдима, која су већ била поарбанашена, па су од њих примили обичаје и језик, не заборављајући притом ни ранији. Тада су они почели замењивати своја српска лична имена арбанашкима — као што су урадили и многи Кучи, који су се дуго борили између православља и католичанства — па су и имена својих села окренули на арбанашки, али не утрврши им потпуно траг српски ¹

Као и сва друга племена у Брдима, и Клименте су обрађивали мало добре земље али су више гајили стоку, производе износили су на најближе турске тргове и тамо су набављали потреба, од којих су најглавније биле: со, пушчани прах и олово.² Слабом обрадом земље и гајењем стоке подмириване су

¹ Најстарије њихово насеље било је у Сеоцу (Selzza, Selzia, Selze), где је пре тога било српско православно становништво, које су Клименте отерале одатле (Theiner, I, c; Relazio dello statu antico e moderno de Clementi, из год. 1708, коју смо објавили у Споменику у Срп. Краљ. Акад. XLII; в. стр. 55).

² Споменик Срп. Краљ. Акад. XLII, 57.

најпрече потребе; али кад би биле неродне године или би настала болест у стоци, и те највеће потребе подмириване су пљачком, којом се и у родним годинама долазило до свега што је било изван најпотребнијег. У том погледу Клименте су били врло чувени. Још кад су се утврдили у својим брдима, где традиција вели да им се населио први предак, отац Климентов, отпочели су пљачку у правцу Плава и Гусиња, који су тада били насељени православним, Србима. За пљачком дошла је борба Климената с овим Србима, који су најзад били потиснути.¹ Њихово плодно земљиште заузеше Клименте, који су се ту бавили и обрађивали земљу лети, а с почетком зиме повлачили су се са стоком у склоните пећине у својим брдима.²

После тога Клименте су се бацили на плен по даљим крајевима. На реду је била Пећ, где су неколико пута нападали на дворове пећских паша Махмудбеговића, пљачкали их и палили, и ударали намет на народ и на српског патријарха, који им је плаћао годишње седамдесет дуката.³ После Пећи дошли су на ред крајеви по Санџаку и Косово Поље, и на једној страни Скадар с околином а на другој крајеви према Скопљу.⁴ Они су у више махова нападали на сâм трг у Скадру и пљачкали по њему,⁵ а

¹ Mariano Bolizza, *Relazione et descrizione del Sangiacato di Scuttari etc.* (Starine Jugoslavenske Akademije, XII. 182—183); A. Theiner, I. c; Споменик XLII, 55.

² Споменик XLII, 55.

³ Ibid, 56, 57; Starine XII. 182.

⁴ Споменик XLII, 56; Starine XII, 184.

⁵ Споменик XLII, 57.

бивало је прилика да су њихове чете на коњима допирале чак до Пловдива, нападајући на села, паланке и на трговачке караване.¹ Приликом тих излета они су налпаћивали намет, ударан на поједине крајеве и паланке, и догонили су велики плен.² Поред много крупне и ситне стоке и обичне трговачке робе ту је било и скупоцених предмета. У почетку XVII века у њиховим кућама, иначе јадног изгледа, могао се наћи добар број добрих коња, седала, узда и такума украшених сребром и драгоценим камењем, скупоцена оружја, сребрних и златних филџана, зарфова и посуђа и других луксузних предмета. Све то доспело је у клименташка брда као плен са тих излета.³

По упуству њихових учитеља, католичких мисионера у њиховој средини, Клименте на тим својим излетима имали су водити рачуна и штитити само католике, а пленити и мухамеданце и православне.⁴ Зато су и ударали намет на српског патријарха у Пећи и на српске манастире. Дечани су били први који су имали невоље од њих. У старим српским записима сачуван је спомен о том њихову раду.⁵ Стога су се у одбрани против Климената удруживали мухамеданци и православни; а патријарах у Пећи, поред тога што им је плаћао годишњи намет, морао је, са допуштењем Порте, издржавати о свом трошку:

¹ Starine XII, 184. — Упор. Споменик XLII, 57.

² Споменик XLII, 57.

³ Starine XII, 184.

⁴ Споменик XLII, 57.

⁵ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, I, 354 (бр. 1398).

стражу од јаничара, да би се заштитио.¹ Због тога је разумљиво што су Клименте код православних Срба, који су трпели њихова насиља, идентификовани с осталим Арнаутима, који нису имали никаквих обзира према српским верским и народним светињама.

Повучени у једва приступачна брда, где је било тешко напасти их, и зато што су од пљачке начинили своје главно занимање, Клименте нису признавали ничију власт и били су против сваке власти, која је била против њихова безвлашћа. Турске власти, пак, које су и саме на другој страни, нарочито кад су у питању били потчињени им хришћани, трпеле па и потпомагале безвлашће, нису хтеле трпети безвлашће Климената. Зато су много пута покушавале да их обуздају и нагнају на послушност, али у томе нису потпуно успевале. До почетка XVIII века Турци су у неколико махова кретали читаве војске против Климената, али су се ове редовно враћале без већег успеха.²

У таквим приликама Клименте су се обраћали за помоћ суседним племенима. Између тих племена постојало је трајно трвење и борба: тукла су се међу собом и отимала су једна од других, као и од трећега. Али су сва била против Турака, кад би турске власти покушале завести некакав ред и натерати их на послушност и на плаћање харача. Зато су Брђани хришћанске вере прискакали у помоћ једни

¹ Starine, XII. 182.

² Starine XII, 184—186; Споменик XLII. 56; Гласник Срп. Уч. Друштва, LIII, 112; у многим депешама которског и главног провидура Сенату из год. 1612, 1613, 1617, 1648, 1681 итд. (Р к п. у Млетачком Државном Архиву).

другима против оних мухамеданске вере, који су пристајали уз власт турску.¹ Из верског антагонизма, потпириваног од стране католичких мисионера, али и с надом на добит, Клименте су пристајали и уз хришћанске државе, које су ратовале с Турском. У доба Кипарског рата пристајали су уз Млетачку републику²; приликом покрета на Балканском полуострву против Турака крајем XVI и почетком XVII века били су у вези с изасланицима папског и других западњачких дворова, који су смишљали крсташку војну против Турака³; у доба Кандијског рата пристајали су опет уз Млетачку републику⁴; у доба Морејског (Бечког) рата пристајали су и уз Мле-

¹ Starine XII, 186; Catualdi, Op. cit., на много места; Црна Гора за Морејског рата, 12, 13, 100, 106, 110, 122, 148.

² Paolo Paruta, *Historia della guerra di Cipro* (Venezia 1713), стр. 66.; Гласник Срп. Уч. Др. LIII, 112; У релацији котор. провидура Контаринија о догађајима у Арбанији за кипарскога рата (Ркп. у Млет. Држ. Архиву, у Sen. secr., *Relazioni dei rettori di Cattaro*); у рукопису *Della guerra de Turchi contra i Signori Veneziani* од секретара млетачког Сената Федел Федели, ркп. у Библиотеци Св. Амброзија у Милану).

³ У нашим расправама: Пећки патријарах Јован ит.д., 124—125 и др.; Састанак и договор српских главара у Кучима 1614 год., 40, 84—86; у Lazaro Soranzo, *L' Ottomano* (Ferrara 1598), 112—113; *Scritture di Alessandro Macedonio sopra le cose dell' Albania* (Ркп. у Млетачком Држ. Архиву, у Sen. secr., *Disparacci Napoli*, filza ann. 1819) ит.д.

⁴ У нашој расправи Политички однос Црне Горе према Турској 1528—1684 год., 86, 87; Catualdi, Op. cit., 286, 292 и др.

чиће и уз Ћесара;¹ а у доба турско-аустријског рата 1737—1739 год. били су уз Ћесара.²

Али ма како велики био утицај католичких мисионера на Клименте, овај никад није био толико јак, да је могао нагнати Клименте на пристајање уз хришћанске владаоце против Турака само из хришћанског осећања. Свагда је требало да буде и оног другог разлога: користи за Клименте, и то непосредне користи. И поред свега католичанства они нису улазили у те послове без добрих поклона, награда и плаћа.³ И кад тога не би било, они не само што нису били уз хришћане него су шта више помагали Турцима, или би на другој страни пленили хришћане. Тако су год. 1645, када су се паше из Санџака, Метохије и Ст. Србије спремале против Млечића, пленили Дечане.⁴ Год. 1651 били су у војсци Али-паше Ченгића, која је нападала на Котор; та је војска нарочито чинила велике зулуме манастирима.⁵ Године 1685 помогли су скадарском санџак-бегу Сулејману Бушатлији да разбије Црногорце на Вртијељци, где је погинуо Бајо Пивља-

¹ У нашој књизи Црна Гора за Морејског рата, 160. — В. и горе у IV глави првога дела.

² Податке о томе види даље.

³ В. у нашим расправама: Патријарах Арсеније III Црнојевић према Млечићима и Ћесару 1685—1695 (Глас. Срп. Краљ. Акад. LXX), 124, 125, нар. 100 и 101.; Црна Гора за Морејског рата, 73, 117, 290 итд. — В. и II Montenegro da relazioni dei provveditori veneti (Roma 1896), стр. 34, 35, 44, 131 итд.

⁴ Љуб. Стојановић, О р. cit., I, 354 (бр. 1398).

⁵ Ibid., 368 (бр. 1467).

нин.¹ А 1692 год. помогли су том истом Сулејману Бушатлији да отме Цетиње од удружених Црногораца и Млечића.²

Док су се пак Клименте при сукобу хришћанских држава с Турцима, када су ове тражиле њихову сарадњу, више руководили добити него верским и националним осећањем, кад су пред собом имали само Турке, њихово је становиште било увек исто: сматрали су их непријатељима, идентификујући с њима све мухамеданце уопште. Они су им задавали много јада. Нарочито је било тога у доба Морејског рата, при свем том што су им у два маха помогли против хришћана. Зато је силни Сулејманпаша Бушатлија хтео да их обузда, да их натера на послушност и да од њих наплати харач.³ Али су му сви покушаји остали безуспешни. Ну што он није могао, постигао је његов последник, паша Ходаверди Махмуд-беговић из Пећи. Као паша скадарски, овај је тамо затекао анархију, коју је брзо укинуо. Он је 1700 год. савладао одметнуте градове: Скадар, Уцињ, Бар, као и нека побуњена племена, па се потом бацио на Клименте.⁴

---

¹ У нашим расправама: Последње две године живота и рада Баја Николића Пивљанина (Београд, 1901), 31—32; Црна Гора за Морејског рата, 301—303. — Упор. Споменик XLII, 58.

² Црна Гора за Морејског рата, 219, 224. — Упор. *Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti*, 90.

³ Споменик XLII, 57, 58.

⁴ *Ibid.*, 58, 59.

II

КЛИМЕНТЕ НА ПЕШТЕРУ 1700—1711 ГОД.

Пошто је придобио сва околна племена брђанска и на тај начин затворио Клименте са три стране, на четвртој према Гусињу, у то доба већ насељеном мухамеданцима, Ходаверди-паша затворио им је пролаз подигавши једно утврђење. Тако их је скадарски паша наведене године одвојио од осталог света. Немајући везе ни с које стране, Клименте сада ни откуда нису могли набавити потреба. Од свега пак најтеже су подносили оскудицу у соли. Затим нестале и хлеба. У оскудици сваке друге хране Клименте се послужише месом од своје стоке. Али у стоку удари нека болест, која се пренесе и на народ и услед тога настане умирање. У тој великој невољи Клименте се обрате паши с понудом да му се предаду.

Паша Махмуд-беговић прими понуду и том приликом реши се да се једном ослободи сталних мука од овог ратничког племена: да их премести на другу неку страну. То је и учинио. Ну пошто му Клименте из Селца нису задавали много бриге — један од првака већ је био примио мухамеданство, као такав био је постављен за агу у Гусињу и обећавао је да ће све Селчане превести у мухамедан-

ство — паша их остави тамо, а целу Епају премести на пештерску висораван код Новог Пазара. Тим паша постиже двоје: ослободио је скадарски крај од сталних клименташких упада и пљачкања и населио је један пуст крај, који је припадао породици Махмуд-беговића и од кога ова није имала никакве користи.

Пресељени Клименте остадоше седам година на Пештеру. Крај је био душу дао за сточаре. Они пак имали су доста стоке и имали су тамо свега више него у својим Брдима. Па ипак су били незадовољни. Туга за Брдима и за слободним животом тамо била је све већа код њих. Уз то турске власти све јаче су наваљивале да их помухамедане, међутим Клименте што остадоше на огњишту и друга суседна племена брђанска све више су увиђали штету од одласка њихова на Пештер. Од како је Ходаверди паша успео да пресели Клименте на пештерску висораван, мухамеданци су постајали све осорнији према Брђанима друге вере, и овима је све теже било бранити се. Зато су често поручивали Климентама на Пештеру нека се врате у своја брда, у чему ће их и сами помоћи. А на то су их бадрили и католички мисионери који су били с њима. Ови су толико више утицали на Клименте да сачувају католичку веру у колико су турске власти јаче наваљивале да их помухамедане, па су их наговарали нека се врате у своја Брда. И Клименте на Пештеру под утицајем тих наговора од стране мисионера и порука од Брђана реше се 1707 год. да напусте Пештер и да се врате на старо огњиште.

Повратак им је био скопчан с највећим тешкоћама. Турци су били сазнали за намеру Климената

па су бранили пролазе којима би ови прошли. Сем тога Клименте с Пештера имали су талаца у Пећи, чији ће живот бити у опасности. Уз то ту нису били у питању само људи, него је требало повести и жене и децу, пренети најпрече ствари од покућства и потерати сву стоку, кад се већ није могло мислити и о летини готовој за прибирање. Али туга Климената за њиховим Брдима била је јача од свих тих тешкоћа.

Клименте, пресељени на Пештер, као сточари, населили су се по целој висоравни. У год. 1707 пред бегство отуда било је 274 куће њихове, растурене на свима странама. Због те раштрканости, кад су се у јулу те године решили на бегство, нису се могли сви скупити. Окупила их се тек једна половина — сто четрдесет и седам кућа; остале је у томе спречио један одред турских коњаника, који је потом био потпомогнут већим бројем пешака. За то време оне прве послужи срећа те ухвате тамошњег војводу турског са четворицом пратилаца, па их вежу и поведу собом с намером да заменом ослободе своје таоце у Пећи.

¹⁷⁰⁷ 5 јула та половина клименташког насеља на Пештеру крете се пут Брда. Укупан број душа те половине износио је 1362. Међу њима је било на 400 људи с оружјем, а остало жене и деца. Број бораца није био довољан да крчи пут кроз турске одреде који су их чекали. Зато се оружја латише и жене, њих 300 на број. У великом каравану који се кретао у правцу Рожаја и Плава, људи су били на челу, зачеље су образовале жене, а у средини око 30000 оваца, 4000 говеди и коњи са ситном децом и оно мало покућства што су га могли понети.

Још првога дана караван наиђе на 1000 Турака које разби и заноћи у Ругову, између Рожаја и Плава. Сутрадан клименташки караван крете се даље и у путу наиђе на много јачи одред Турака од првога. Било их је на 5000. Караван се не усуди пробијати кроз толику силу, него нађе згодно место за одбрану и ту се задржи чекајући да се Турци уклоне или да први нападну. Тако су једни према другима стајали неколико дана утврђујући своје положаје. Најзад после узајамног осматрања од неколико дана Турци нападну први. Клименте их дочекаше. Па и жене се латише оружја. Оставише децу па похиташе у помоћ мужевима. У гужви која се ту створи од Турака и Климената једна од њих јатаганом одсече главу једном од старешина турских. И Клименте не само да одбише Турке него их још погнаше до њихова положаја, на коме се беху утврдили.¹

У том покушају Турци су имали доста рањених и 65 мртвих. Од стране Климената, поред рањених, био је 21 мртав, али се докопаше 14 живих Турака.² После тога Турци не покушаше с поновним нападом. И видећи да не могу спречити Клименте да се врате у Брда, предложише им да их пусте даље с миром али да пусте пештерског војводу са његовим пратиоцима и новим заробљеницима. Клименте пристадоше али с тим да им Турпи предаду таоце држане у Пећи и да им накнаде за ону стоку, која се услед цуцња пушака била разбежала тако да је нису могли

¹ Све ово изложено је по меморијалу непознатог писца о Климентама из 1708 год. објављеном у Споменику XLII

² Ibid, 60. — Упор Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti, 124.

покупити. Турци се нису много премишљали. Одмах су пристали на погодбе Климената и пустили су их да наставе пут на њихово старо огњиште.¹

Кад су стигли тамо, са радошћу дочекаше их Клименте из Селца и други Брђани, дадоше им хране и стоке и утврдише веру да се, у случају напада Турака, боре удружени. Али у колико су они били весели, у толико је теже било онима што остадоше на Пештеру. На њих, сада знатно слабије, навалише Турци, да их помухамедане. Клименте се одупреше. Али отпор није могао бити довољно јак. Остављени сами себи, без потпоре мисионера који напустише Пештер с оном половином што се вратила у Брда, поједини, под притиском Турака, напустили су хришћанску веру. Они пак који су више полагали на веру завапише за помоћ код својих саплеменика и рођака у Брдима.

Ни онима у Брдима није било лако. Њима Турци никако нису дали мира.² Најзад у јуну 1711 год. изненада нападоше Турци на њих. Али их Клименте ипак дочекаше и разбише. Сто двадесет и пет Турака платише животом тај препад, а од Климената погибоше само петорица, сви од угледнијих.³

У то њихови саплеменици са Пештера поново завапише за помоћ, јер је био настао тренутак или да се спасавају или да приме мухамеданство. Глас о њихову очајну положају стигне до барскога надбискупа Виченца Змајевића, који навали на Клименте да спасавају своје саплеменике с Пештера Тренутак

¹ Споменик XLII, 60—61.

² II Montenegro etc., 123

³ Aug. Theiner, Op. cit., II, 241.

је био згодан после победе над Турцима. И Клименте послушаше његов савет, те у једном брзом маршу, кроз крајеве и пролазе које су чували Турци, продру до Пештера и поведу око 50 породица, које су остале при старој вери, али су већ биле на ивици пропасти за католичанство. За Клименте, свикле на пљачку, то је била прилика да дођу и до плена. Али та се оставише, мислећи само на брзину марша и на што брже спасавање својих рођака из шака турских.¹

Кад знамо колико је кућа и душа прешло у Брда 1707 год., колико је потом остало на Пештеру, и колико су породица Клименте накнадно одвели 1711 год., види се да их је један, и ако мали, део остао на Пештеру. Тај остатак већ је био примио мухамеданство и под том заштитом могао је остати на миру. Њима се није ишло натраг, а ни Клименте који су се кренули из Брда са задатком да спасавају католичке душе од пропасти, нису се више интересовали за њих. И то клименташко насеље на Пештеру, бројно слабо и тада помухамедањено, било је прво арбанашко мухамеданско насеље у Санџаку. У почетку слабо оно временом постаје све јаче и јачајући шири мухамеданство у том чисто српском крају.

---

¹ Ibidem.

III

КЛИМЕНТЕ МУХАМЕДАНЦИ НА ПЕШТЕРУ И ЊИХОВА ДАЉА СУДБА.

Мухамеданизирање Климената католика на Пештеру извршено је, без сумње, по систему који је дотле примењиван на друге хришћана и по коме су, као што смо видели, мухамеданизирани Срби православни и католици са првога појаса, граничнога са правом Арбанијом. Као посредни доказ за ово служи то што су ти исти Клименте на тај исти начин мухамеданизирали српско становништво на Пештеру.

У сваком случају прва фаза процеса њихова мухамеданизирања била је завршена до турско-аустријског рата 1737—1739 год. Кад је ћесарски пуковник Лентулус 1737 год. продро до Новог Пазара и до Пештера, он тамо није нашао католичког насеља, нити су Клименте с Пештера пристали уза њ. Уза њ су пристали Срби православне вероисповести и Клименте католици из Брда,¹ и кад се он повукао у Србију, с њим су се повукли и ови Клименте католици и населили су се неки у Србији испод планина Рудника и Авале, а други су прешли чак у

¹ В. горе у IV глави првог дела.

Срем и настанили су се у селима Ртковцима и Никинцима код Митровице.¹ Кад су се пак пред крај лета 1737 год. почели окупљати Турци против Лентулуса у Новом Пазару, једна од концентрационих тачака био је Пештер са његовим Арнаутима.² А кад су следеће године у месецу марту, по заузећу Ужица, турски одреди од Новог Пазара ударили на град Рудник и на његову околину, највећу пакост учинили су Климентима из Брда тамо насељенима.³ Сасвим појмљива ствар. Потурица је готово увек био гори од Турчина. И помухамедањени Клименте нашли су да се најљуће освете својим саплеменицима хришћанима, који су се после тога растурили по Србији, утопили се у расу, из који су њихови претци и произишли, и дали Србији личности од највеће вредности.

Устанак пак Срба под Карађорђем затекао је Клименте на Пештеру као потпуно помухамедано арнаутско насеље. У то доба они, као и други помухамедањени Арнаути, представљају најбоље заточнике султанове против побуњених Срба. Они су са другим Арнаутима давали најјачег отпора српској војсци. Једном је српска војска заузела Пештер, кад и Сјеницу и Нови Пазар, али се тамо није могла задржати.⁴

А кад је пропао Карађорђев устанак, па се дигао други под Милошем Обреновићем, потом створена

¹ Годишњица Ник. Чупића, књ. VIII, стр. 308.

² Comte de Schmetau, *Memoires secrets de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738, 1739*, стр. 45

³ Годишњица VIII, 325.

⁴ Љуб. Стојановић, *Op. cit.*, III, 219 (бр. 5912).

Кнежевина Србија, и ова је добила сталну границу по хатишерифу од новембра 1833 г., видимо помухамедањене Клименте на послу, који су мухамеданци Арнаути дотле у велико били завршили у крајевима с проређеним српским становништвом услед догађаја од 1690 и 1737 год. Они раде на мухамеданизирању српског становништва на Пештеру и око њега. Само је тај њихов рад доста слаб. У половини XIX века тај њихов рад представља фазу мухамеданизирања пре оне у којој смо видели Србе католике у околини Призрена и Ђаковице и у неким местима на Косову у првој половини XVII века и кроз који су православни Срби из тих крајева прошли у половини XVIII века.

И ту се врши прво мухамеданизирање мушкараца. Према једном податку из 1848 год., у породицама српским, у којима је настало мухамеданизирање, још ни сви мушкарци нису били помухамедањени. Један допис, штампан у „Новинама Читалишта Београдског“ бр. 12 од 12 марта 1848 год. јавља: „Пештери и Биор, ово су два мала предала између Скадра, Белог Поља и Новог Пазара, у којима никакве законе власти нема, него сами по себи на фисове суде, сирјеч који највише браства има, онај им је најстарији. — У овим пределима има таквих домова, у којима се налазе по два брата, пак један верује Христа а други Мухамеда, један клања а други се крсти. У неким кућама има по три брата и сва три држе се да су Турци, а отац им је Србин, и тако синови клањају, а отац се крсти; а кад барјам дође, сви заједно прославе, отац иде у цркву, а синови у џамију. — У овим пределима и то се може наћи да два брата Турчина у једној

кући живећи један држи за жену булу, а други христјанку, па једној име Ана а другој Назија“.

Процес мухамеданизирања православних Срба у овом крају, започет касно и вршен с мање снаге и под тежим погодбама, имао је и захват сразмерно мали. А већ до процеса арнаућења једном помухамедањених Срба канда није ни дошло; или, ако га је и било, то је у најмањој мери, тако да се рад помухамедањених Климената на Пештеру не може ни поредити са јачином и резултатима рада Арнаута мухамеданаца у Метохији, у околини Призрена и јужно од Шара. Стога, у колико је познато, данас насеље помухамедањених Арнаута на Пештеру представља више оазу, која је имала погодаба да се одржи, али није имала снаге да ради попут Арнаута мухамеданаца у даљем залеђу њихову, који су се наслањали на праву Арбанију.¹

Јасни су узроци зашто је процес мухамеданизирања православних Срба у том крају био спор, зашто му је захват био скучен и зашто за њим није наступио и процес арнаућења. Клименташко насеље на Пештеру, слабо само по себи, било је окружено са свих страна српским етнографским елементом и одвојено једним појасом од других Арнаута мухамеданаца. Тако одвојено то насеље није добијало прилива из арнаутске пустиносне реке, којој је турска државна политика упућивала ток у другом правцу. Српски пак елеменат, који је окружавао ово арнаутско насеље, био је у толико срећном поло-

¹ О Арнаутима на Пештеру у данашње време има највише у студији Г. Гастона Гравје-а Новопазарски санџак објављеној у *Les Annales de Géographie*. Српски превод у С. К. Гласнику XXX, 285—290

жају што је на једној страни био удаљен од етнографски чистог арнаутског терена, а имао је наслона и помоћи код етнографски чистих и политички слободних крајева Србије и Црне Горе, док је на другој страни добијао прилива из црногорских и херцеговачких брда, те се освежавао и давао је отпора.

*

Са политичких разлога срећа је за Српско Питање, које се сада решава, што руковаоци са пустоносом арбанашком реком нису овој отворили пут до арнаутске баре на Пештеру. Да је било тога, ми бисмо уместо те баре пред собом имали један јак рукавац пустоносне реке, који би много брже испунио политички задатак пустоносне арбанашке реке него поступно повлачење Арнаута с Косова на запад дуж граница Краљевине Србије. Да је раније створен тај рукавац, арбанашка пустоносна река продрла би даље, коритом његовим провукао би се јаче аустријски утицај, брже би се спремио терен за продирање Аустрије у средиште Балканског полуострва и стајало би знатно друкчије и са питањем „аутономне“ Арбаније и са решењем Српског Питања.

Рат савезних балканских држава с Турском пресекао је довођење у везу ове арнаутске баре на Пештеру са пустоноском реком. Она више неће остати таква. Њено насеље вратиће се јату из кога је првобитно и потекло. То ће исто бити и са оним појасима прво помухамедањеног а потом поарбанашеног српског становништва, који се граниче са правем Арбанијом. Пустоносна пак река нема више погодаба да буде таква. Прво мухамеданизирани а потом поарбанашени Срби немају да буду ничији заточници. Пљачка има да престане бити њихово зани-

мање, коме су се научили од правих Арнаута, па да се врате занимању својих вредних предака, чија је домовина била житница и врт, украшени најлепшим споменицима старе српске културе. Они треба да живе од својих руку, а не од туђег зноја.

Шта ће пак учинити принц Фуад — зависиће од броја милиона динара, које буде донео у земљу и у народ праве Арбаније, који су од времена турског завојевања живели од пљачкања вредног и радног словенског становништва.

НАПОМЕНА. На много места, нарочито у примедбама испод текста, нису изишла поједина слова, цифре и знаци, као што су: тачке, запете, заграде и т. д. Молимо читаоце да то поправе

Сем тога има и неколико штампарских погрешака. Тако: на стр. 4, ред 5 оздо стоји отвари, а треба отворати; на стр. 11, прим. 1, ред 1 стоји Вилгаріае, а треба Воспае; на стр. 31, у последњем реду примедбе стоји 7, 8 и 9 даље, а треба 7, 8, 9 и даље; на стр. 37, ред 7 стоји зато, а треба за то; на стр. 61, ред 2 стоји ударити, а треба урадити.

САДРЖАЈ

	СТРАНА.
ПРЕДГОВОР	3— 7
ПРВИ ДЕО: главни моменти мухамеданизирања и арнауђења Срба у Призрену, у Метохији и на Косову:	
I. Арнаути мухамеданци заточници турски	11—18
II. Мухамеданизирање католичких Срба на Косову, у Метохији и у Призрену	19—30
III. Мухамеданизирање православних Срба после неуспелих покушаја покрета 1630—1656 год.	31—41
IV. Мухамеданизирање и арнауђење православних Срба после покрета 1688—1690 год.	42—53
V. Покрет Срба 1737 год. још више убрзава мухамеданизирање и арнауђење православних Срба	54—68
ДРУГИ ДЕО: најстарије арнаутско насеље у санџаку:	
I. Кратак преглед историје Климената	71—81
II. Клименте на Пештеру 1700—1711 год.	82—87
III. Клименте мухамеданци на Пештеру и њихова даља судба	88—93

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА

ПРЕПОРУЧУЈЕ ОВЕ КЊИГЕ:

- Алимпић, Душ. Ђ.**, Полицијски Подсетник (треће допуњено издање) 1'50
 — Полицијска Уредба 1 20
Аранђеловић, Д-р Драг., Неколико речи о мируау, спреми и удомљењу 1'—
 — Аустр. грађ. законик 3'—
 — О учешћу судија у јавном животу —50
 — Аустр. грађ. Поступак 2'—
Војновић, Госпођа са сундокретом 2'—
Вучићевић, М. Карађорђе I. и II. део 10'—
 — Историја Срп. Народа у слици и речи 5'—
Гавриловић, А.
 — Историја српске и хрватске књижевности усменог постања 3'—
 — Историја Срп. и Хрват. Књижевности. О почетку словенске писмености 4'—
 — Историја Срп. и Хрват. Књижевности. О будућности књижевне заједнице св. I 4'—
 — Исто св. II. 4'—
 — „ обе свеске уједно 8'—
Гавриловић, М., Милош Обреновић I. 6'—
 — Милош Обреновић II. 6'—
 — „ III. 6'—
 — Милош Обреновић и Вук Ст. Караџић 1 50
Даб, Ф., Ис. Назарећанин 3'—
Дела Доситеја Обрадовића, петог држав. издање 5'—
Дела Лаве Лазаревића, укупно чено 5'—
Живановић, Д-р Тома. Основи Кривичног Права. Специјални део књ. I. 4'80
- књига II.
 Основи Крив. Прав. опште
 Основни проблеми Кривичног Права
 — О увреди и клевети
Јакшић, Ђ. Дела 4 књ. издање)
Јиречек, Д-р К. Историја књига I.
Јовановић, Влад. Проблемског Истока и Пан-Германског опасност
Јовановић-Змај, Певани (књиге) (повезано)
Јовановић, Слободан. У право
 — Политичке и правне рачуна књ. I
 књ. II
 — Уставобранитељи и влада
Кумануди, Д-р Коста. Делативно Право
Лазаревић Бранко. Из књижевности књ. I
 — Поворишни живот
Маринковић, Карта Навије и Црне Горе
 — Нова Карта Балканског полуострва
Марковић, Л. Хипотеза Право
 — Грађанско Право
Миленковић, Т., Тасификатор I и II свеска, по
 — Тајна Полиција
Несторовић, Ђ. Б. Правна спречава и чланци Другог
 — Одлуке опште седнице Сада
 — Правна Библиографија

11741/77